

Culpoze gevolgsdelicten: een thematische beschouwing²

DD 2019/39

39.1 HR 20 februari 2018, ECLI:NL:HR:2018:236, NJ 2018/134, m.nt. Keijzer (Stichtse Vecht)

“3.5. Strafrechtelijke immuniteit van een openbaar lichaam als bedoeld in hoofdstuk 7 van de Grondwet dient slechts dan te worden aangenomen als de desbetreffende gedragingen naar haar aard en gelet op het wettelijk systeem rechtens niet anders dan door bestuursfunctionarissen kunnen worden verricht in het kader van de uitvoering van de aan het openbaar lichaam opgedragen bestuurstaak, zodat uitgesloten is dat derden in zoverre op gelijke voet als het openbaar lichaam aan het maatschappelijk verkeer deelnemen. In andere gevallen is er wegens de hier te betrachten gelijkheid geen aanleiding immuniteit aan het openbaar lichaam te verlenen (vgl. HR 6 januari 1998, ECLI:NL:HR:1998:AA9342, NJ 1998/367, *Pikmeer II*).

3.6. De Rechtbank heeft in de hiervoor onder 3.3.2 weergegeven overwegingen de vraag of de gemeente met betrekking tot de haar tenlastegelegde gedragingen immuniteit toekomt, onder aanhaling van voornoemd arrest van de Hoge Raad, ontkennend beantwoord en daartoe kennelijk reeds doorslaggevend geacht dat in het voorliggende geval niet sprake is ‘van wat algemeen wordt aangeduid als een exclusieve bestuurstaak’. Daarmee heeft de Rechtbank niet kenbaar het daarvoor geldende, hiervoor in 3.5 vermelde, toetsingskader aangelegd. In dat verband is het volgende van belang.

3.7.1. In gevallen als de onderhavige, waarin het gaat om – kort gezegd – het verwijt aan de gemeente dat een strafbaar feit het gevolg is van gebreken in de toestand van onder haar beheer vallende wegen, komt het voor de beantwoording van de vraag of de gemeente immuniteit toekomt, aan op de beoordeling van de aard van de tenlastegelegde gedraging(en) in het licht van het desbetreffende wettelijk systeem.

3.7.2. Voor zover de tenlastegelegde gedragingen zien op het nalaten van het nemen van verkeersmaatregelen in de vorm van lokale snelheidsbeperking, wegafzetting of plaatsing van waarschuwingsborden, volgt uit het hiervoor onder 3.4. weergegeven wettelijke kader dat de plaatsing van afzettingen en van verkeersborden die een maximumsnelheid aangeven in beginsel krachtens een verkeersbesluit van een openbaar lichaam als bedoeld in art. 18, eerste lid, (oud) WVV 1994 dient te geschieden. Voorts volgt uit art. 1a BABW dat het anderen dan degenen die daartoe krachtens dit besluit bevoegd zijn, verboden is, kort gezegd, op, langs of boven de wegen verkeers tekens aan te brengen of te verwijderen. Met haar kennelijke oordeel dat ondanks dit een en ander de tenlastegelegde gedragingen – die in de kern neerkomen op het achterwege laten van het nemen van de voor de vorengenoemde verkeersmaatregelen vereiste besluiten – naar haar aard en gelet op het wettelijk systeem ook door anderen dan bestuursfunctionarissen in het kader van de uitvoering van de aan het openbaar lichaam opgedragen bestuurstaak kunnen worden verricht, heeft de Rechtbank het hiervoor overwogene miskend. In zoverre is het middel terecht voorgesteld.

---

1 D.G.J. Grimmelikhuijzen is wetenschappelijk docent straf(proces)recht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

2 Citeerwijze: D.G.J. Grimmelikhuijzen, ‘Culpoze gevolgsdelicten: een thematische beschouwing’, DD 2019/39.

3.7.3. Voor zover de tenlastegelegde gedragingen zien op het nalaten van het plegen van onderhoud aan de weg, ligt in de overwegingen van de Rechtbank besloten dat deze gedragingen niet kunnen worden beschouwd als gedragingen die rechtens niet anders dan door bestuursfunctionarissen kunnen worden verricht. Op grond van art. 16 Wegenwet rust op de gemeente een zorgplicht met betrekking tot het wegbeheer. Die zorgplicht betekent echter niet dat het feitelijke onderhoud van de wegen – en daarmee ook het nalaten van het plegen van dit onderhoud – naar zijn aard en gelet op het wettelijk systeem niet door anderen dan bestuursfunctionarissen in het kader van de uitvoering van de aan het openbaar lichaam opgedragen bestuurstaak kan worden verricht. In deze zin verstaan geeft het oordeel van de Rechtbank – anders dan in de toelichting op het middel is betoogd – niet blijk van een onjuiste rechtsopvatting. In zoverre faalt het middel.”

39.2 Hof Arnhem-Leeuwarden, 23 mei 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:4675 (Monstertruck Haaksbergen - organisator)

“In dit geval sprake is van een aperte onevenredigheid van de vervolgingsbeslissing ten aanzien van verdachte, die meebrengt dat een (verdere) vervolging onverenigbaar is met het verbod van willekeur, valt uit de door de verdediging naar voren gebrachte feiten en omstandigheden niet af te leiden. De enkele omstandigheid dat mogelijk ook nog een ander strafrechtelijk had kunnen worden gevolgd, noopt naar het oordeel van het hof niet tot die conclusie, daargelaten dat het maar de vraag is of – mede in het licht van het recente arrest van de Hoge Raad van 22 februari 2018 (ECLI:NL:HR:2018:236), waarin de Hoge Raad de heersende leer betreffende de strafrechtelijke immuniteit van gemeentes en provincies indien zij in de uitoefening van de aan hun exclusief opgedragen bestuurstaken een strafbaar feit begaan handhaaft – de gemeente Haaksbergen strafrechtelijk vervolgd zou kunnen worden.

(...)

Eigen verantwoordelijkheid stichting ('Garantenstellung' en oordelen bestuursrechter)

(...)

Evenmin doet aan de eigen verantwoordelijkheid van verdachte voor de veiligheid van het publiek af dat voor het evenement een vergunning was verleend door de burgemeester van de gemeente Haaksbergen. Enkel het bezit van een vergunning vrijwaart de organisator nog niet (zonder meer) van civiel-, bestuurs- en/of strafrechtelijke aansprakelijkheid ingeval zich in het kader van het vergunde evenement een ongeval (zoals op 28 september 2014) voordoet.

Een dergelijke vrijwaring valt dan ook niet af te leiden uit de drie uitspraken van de bestuursrechter van de rechtbank Overijssel van 28 oktober 2015. In de bestuursrechtelijke procedures, die aan deze uitspraken ten grondslag lagen, lag het zwaartepunt overwegend bij het toetsen van het handelen van de burgemeester en/of van de gang van zaken bij de besluiten tot vergunningverlening, al dan niet na bezwaar, en niet bij het toetsen van het handelen van verdachte. Het laat immers onverlet dat ook de verdachte als organisator van AMS daarnaast nog (eigen) verantwoordelijkheid droeg met betrekking tot de veiligheid van het publiek. Zij kan zich niet zonder meer verschuilen achter een gebrekkige vergunning. Dit geldt temeer indien bij dit alles de gang van zaken bij de aanvraag van de vergunning door de verdachte en de op dat moment (deels ontbrekende) wetenschap over de precieze inhoud van de demonstratie van de monstertruck bij haar bestuursleden worden betrokken (waarover hierna meer).

Ook het feit dat verdachte een in haar beleving professioneel bedrijf als [naam bedrijf] inschakelde om de demonstratie met de monstertruck te laten uitvoeren onthief haar niet van eigen verantwoordelijkheid met betrekking tot de veiligheid van het publiek. Hieraan doet niet af dat in het contract met dit bedrijf de passage was opgenomen dat [medeverdachte] vanwege zijn jarenlange ervaring met stuntshows in staat is om de juiste veiligheidsmaatregelen te nemen.”

39.3 **Rb. Noord-Holland, 19 maart 2019, ECLI:NL:RBNHO:2019:2262** **(Springkussen - directeur)**

“Primair heeft de raadsman betoogd (onder verwijzing naar een arrest van het Gerechtshof Amsterdam d.d. 18 december 2018 ECLI:NL:GHAMS:2018:4662) dat met betrekking tot verdachte als privépersoon niet gesproken kan worden van een zorgplicht. Het Openbaar Ministerie heeft er voor gekozen om naast de rechtspersoon [speelhal] ook vervolging in te stellen tegen verdachte als privépersoon en niet in de hoedanigheid van feitelijk leidinggevende aan de verweten gedraging in de zin van artikel 51 lid 2 Sr. Door deze manier van ten laste leggen omzeilt de officier van justitie volgens de verdediging de volgorde die bij feitelijk leidinggeven aan een verboden gedraging bedoeld is; eerst moet komen vast te staan dat een rechtspersoon een strafbaar feit heeft gepleegd en vervolgens kan aan de orde komen of een natuurlijk persoon aan dat strafbare feit opzettelijk feitelijk leiding heeft gegeven. Nu creëert de officier van justitie ten onrechte de mogelijkheid om verdachte ook te kunnen straffen in het geval dat de rechtspersoon wordt vrijgesproken van het (schuld)delict.

(...)

4.3.1 *Verweer ontbreken zorgplicht bij verdachte als natuurlijk persoon*

In het betoog van de verdediging dat genoemd arrest van het Gerechtshof Amsterdam analoog op de onderhavige zaak kan worden toegepast miskent de raadsman dat de overweging van het Hof waar de raadsman naar verwijst, ziet op een ander strafrechtelijk verwijt.

In de zaak bij het Hof werd een zorginstelling, alsmede haar directeur (primair) vervolgd ter zake artikel 255 Sr (het opzettelijk iemand tot wiens onderhoud, verpleging of verzorging hij krachtens wet of overeenkomst verplicht is, in een hulpeloze toestand brengen). Het Hof heeft overwogen dat voor een bewezenverklaring van dit feit in de eerste plaats moet komen vast te staan dat op verdachte een uit een overeenkomst voortvloeiende verplichting rustte om het slachtoffer de nodige hulp te bieden in de zin van verpleging en/of verzorging. Uit de stukken heeft het Hof afgeleid dat deze verplichting op de rechtspersoon rustte, waarvan de verdachte ten tijde van het ten laste gelegde algemeen directeur was. Nu ten aanzien van verdachte als privépersoon niet gesproken kon worden van een uit een overeenkomst voortvloeiende verplichting om het slachtoffer te verplegen en/of verzorgen (en verdachte niet werd vervolgd als feitelijk leidinggevende van de rechtspersoon) heeft het Hof geoordeeld dat verdachte reeds om die reden moest worden vrijgesproken.

Aan verdachte is ten laste gelegd dat aan zijn schuld de dood van een ander te wijten is (overtreding van artikel 307 Sr). Dit verwijt ziet – anders dan artikel 255 Sr – niet op handelen dat voortvloeit uit wet of overeenkomst. De materiële norm van artikel 307 Sr ‘gij zult u niet zodanig onzorgvuldig of onvoorzichtig gedragen dat het leven van een ander wordt vernietigd’ richt zich tot eenieder. Specifieke hoedanigheden zijn niet vereist om onder de werking van de norm te vallen (hoewel deze wel relevant kunnen zijn voor het aannemen van een bijzondere zorgplicht zoals hierna zal worden overwogen).

Overigens was in voornoemde zaak bij het Hof eveneens (subsidiair) dood door schuld (artikel 307 Sr) ten laste gelegd. Het Hof heeft verdachte hiervan vrijgesproken omdat de verweten nalatigheid van verdachte niet dermate groot was dat gesproken kon worden van een aanmerkelijke nalatigheid. De keuze van het OM verdachte als natuurlijk persoon te vervolgen en niet als feitelijk leidinggevende van een rechtspersoon speelde bij deze overweging geen rol.”

39.4 HR 20 februari 2018, ECLI:NL:HR:2018:241, NJ 2019/73, m.nt. Mevis (Vervolg Nijmeegse scooterzaak)

“2.3 Het Hof heeft geoordeeld dat de wijze waarop de verdachte en zijn mededader met de motorscooter zijn gevlucht als een zó waarschijnlijke mogelijkheid besloten lag in hun eerdere nauwe en bewuste samenwerking met het oog op de door hen voorbereide gewapende overval, dat zij ook wat betreft het met die vlucht en het daaruit voortvloeiende gevaarlijke rijgedrag verband houdende misdrijf van art. 6 WVV 1994, zo bewust en nauw hebben samengewerkt dat sprake is van medeplegen van dat misdrijf. Gelet op alle door het Hof vastgestelde omstandigheden met betrekking tot de voorgenomen overval, waartoe de verdachte en zijn mededader zich gezamenlijk op de motorscooter naar het te overvallen hotel begaven, en hun direct op de waarneming van politieambtenaren volgende vlucht, geeft dat oordeel niet blijk van een onjuiste rechtsopvatting, ook niet omtrent de voor medeplegen van het onderhavige misdrijf vereiste bewuste samenwerking. Dat oordeel is ook niet onbegrijpelijk.”

39.5 HR 17 januari 2015, ECLI:NL:HR:2015:129, NJ 2015/224, m.nt. Keijzer (Straatrace – dood mededader)

“2.3. Het Hof heeft voor zijn oordeel dat de verdachte het onder 1 bewezenverklaarde feit heeft begaan, mede in aanmerking genomen dat:

- (i) de verdachte en K. hebben deelgenomen aan een snelheidswedstrijd waarbij de snelheden opliepen tot 100 km/u, terwijl ter plaatse een maximum snelheid van 60 km/u was toegestaan en terwijl het nagenoeg donker was en straatverlichting ontbrak;
- (ii) een snelheidswedstrijd een onderlinge dynamiek met zich meebrengt waarbij, gegeven het competitieve element van die wedstrijd, de ene gevaarlijke verkeersgedraging onlosmakelijk wordt gevolgd door de andere gevaarlijke verkeersgedraging;
- (iii) de verdachte, nadat hij was ingehaald door K., voorbij het volgens de verdediging afgesproken eindpunt van de wedstrijd gas bij heeft gegeven, zodat vaststaat dat de verdachte en K. ook nadat punt met hoge snelheid achter elkaar hebben doorgereden;
- (iv) de verdachte kort voor het ongeval afstand heeft genomen van K. en dit geen uitvloeisel kan zijn van een afspraak tussen de verdachte en K.;
- (v) de verdachte tot zeer kort voor het ongeval aan de snelheidswedstrijd heeft deelgenomen en er niet op mocht rekenen dat K., zo hij het afstand nemen van de verdachte al heeft kunnen waarnemen, zijn gevaarlijk verkeersgedrag onmiddellijk zou staken.

Het Hof heeft op basis van onder meer deze vaststellingen geoordeeld dat ook de verdachte zich zeer onvoorzichtig heeft gedragen, dat de verdachte schuld heeft aan het ongeval alsmede aan het overlijden van K. ten gevolge daarvan en dat het ongeval en het (latere) overlijden van K. ook aan de verdachte is toe te rekenen.

Een en ander geeft niet blijk van een onjuiste rechtsopvatting, terwijl het evenmin onbegrijpelijk is.”

39.6 HR 27 maart 2018, ECLI:NL:HR:2018:435 (Koolmonoxide vergiftiging).

“De slotsom is dat verdachte de centrale verwarmingsketel van [slachtoffer 1] niet heeft ingesteld op propaangas, de rookgasafvoerleiding niet volgens de fabrieksvoorschriften heeft aangelegd, de installatie- en servicehandleiding niet heeft gelezen en een ongeschikte gasanalysemeter heeft gebruikt, maar dat niet bewijsbaar is dat die gedragingen het overlijden van beide slachtoffers hebben veroorzaakt en evenmin dat die gedragingen het risico op dat overlijden in zodanige mate hebben verhoogd dat toerekening van dat overlijden aan (de gedragingen van) verdachte redelijk maakt. Dat betekent dat vrijspraak moet volgen.”

Tot zover de overwegingen van het hof in de zaak van de medeverdachte.

Gelet op deze overwegingen van het hof in de zaak van de medeverdachte is ook in de zaak van de verdachte geen sprake van bewijs voor het verrichten van handelingen die dood door schuld opleveren. Dat betekent dat ook in de zaak van de verdachte vrijspraak moet volgen. Gelet hierop kan de vraag of de verdachte als medepleger van die handelingen kan worden aangemerkt buiten verdere beschouwing blijven.”

2.4. Bij de beoordeling van het middel moet het volgende worden vooropgesteld. In cassatie kan niet worden onderzocht of de feitenrechter die de verdachte op grond van zijn feitelijke waardering van het bewijsmateriaal heeft vrijgesproken terecht tot dat oordeel is gekomen. De selectie en waardering van het beschikbare materiaal is, binnen de door de wet getrokken grenzen, voorbehouden aan de rechter die over de feiten oordeelt. De op grond van deze selectie en waardering gegeven beslissing dat vrijspraak moet volgen, welke beslissing – behoudens bijzondere gevallen – geen motivering behoeft, kan in cassatie niet met vrucht worden bestreden. Een nadere motivering van de vrijspraak maakt de gegeven beslissing niet onbegrijpelijk doordat het beschikbare bewijsmateriaal – al dan niet op grond van een andere uitleg van gegevens van feitelijke aard – een andere (bewijs)beslissing toelaat (vgl. HR 4 mei 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO5061, NJ 2004/480).

2.5. Het Hof heeft de vraag of causaal verband bestaat tussen de tenlastegelegde gedragingen en de letale koolmonoxidevergiftigingen die [slachtoffer 1] en [slachtoffer 2] hebben opgelopen, ontkennend beantwoord aan de hand van de maatstaf of die koolmonoxidevergiftigingen redelijkerwijs als gevolg van die gedragingen aan de verdachte en zijn medeverdachte kunnen worden toegerekend. Dat oordeel geeft niet blijk van een onjuiste rechtsopvatting en is – mede in aanmerking genomen hetgeen hiervoor onder 2.4 is vooropgesteld en hetgeen het Hof heeft vastgesteld omtrent een wijziging van de bevestiging van de afvoer, die zich moet hebben voltrokken tussen het tijdstip waarop de ketel door de verdachte en zijn medeverdachte is geïnstalleerd en het tijdstip waarop de koolmonoxide vrijkwam – niet onbegrijpelijk.”

39.7 Hof Arnhem-Leeuwarden 13 december 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:10899 (Zelfmoord na verspreiding naaktfoto)

“Het hof is van oordeel dat het beklag ten aanzien van dit feit ongegrond is en overweegt daartoe als volgt. Voor schuld als bedoeld in artikel 307 van het Wetboek van Strafrecht moet sprake zijn van een min of meer grove of aanmerkelijke schuld/ aanmerkelijke mate van onvoorzichtigheid. Onvoorzichtig, onachtzaam of nalatig handelen op zichzelf is niet voldoende om tot een bewezenverklaring van schuld te kunnen komen. Voor een bewezenverklaring van schuld is voorts van

belang dat de verdachte moest kunnen voorzien dat bepaald gedrag, bestaande uit handelen of nalaten onvoorzichtig zou zijn en tot bepaalde gevolgen zou kunnen leiden.

Naar het oordeel van het hof is er wel sprake van dat beklaagden moesten kunnen voorzien dat hun handelen onvoorzichtig was. Maar het hof is ook van oordeel dat onvoldoende is gebleken dat zij moesten kunnen voorzien dat de dood van [slachtoffer] daarvan het gevolg zou kunnen zijn. De dood van [slachtoffer] is een te ver verwijderd en redelijkerwijs niet te voorzien gevolg van het handelen van beklaagden, zodat hen dit mogelijke gevolg naar het oordeel van het hof niet kan worden toegerekend. Het hof verwacht derhalve niet dat een later oordelende strafrechter op basis van het huidige dossier tot een veroordeling van beklaagden ter zake van het in artikel 307 van het Wetboek van Strafrecht neergelegde strafbare feit zal kunnen komen.”

39.8 HR maart 2019, ECLI:NL:HR:2019:336 (Verstrekken GHB)

“2.4. Bij de beoordeling van het middel moet het volgende worden vooropgesteld. Onder schuld als delictsbestanddeel wordt een min of meer grove of aanmerkelijke schuld verstaan. Of sprake is van dergelijke schuld in de zin van art. 307 Sr wordt bepaald door de manier waarop die schuld in de tenlastelegging nader is geconcretiseerd, en is voorts afhankelijk van het geheel van de gedragingen van de verdachte, de aard en de ernst daarvan en de overige omstandigheden van het geval. (Vgl. HR 14 april 2015, ECLI:NL:HR:2015:952 wat betreft art. 308 Sr.)

2.5.1. Blijkens de hiervoor onder 2.2.2 weergegeven overwegingen heeft het Hof onder meer vastgesteld dat:

- [betrokkene 1], een volwassen vrouw, die onbekend was met de werking van GHB, wel eens GHB wilde proberen;
- de verdachte GHB in een theeglas heeft ingeschonken en deze GHB vervolgens gemengd met cola aan [betrokkene 1] heeft verstrekt, waarna [betrokkene 1] die GHB zelf desbewust en vrijwillig heeft ingenomen;
- de exacte hoeveelheid van de aan [betrokkene 1] verstrekte GHB niet kan worden bepaald;
- de verdachte eerder van dezelfde GHB vergelijkbare of grotere hoeveelheden heeft gebruikt en dat dit altijd goed is gegaan.

2.5.2. In de overwegingen van het Hof ligt als zijn niet onbegrijpelijke oordeel besloten dat niet is komen vast te staan dat – anders dan is tenlastegelegd – de verdachte aan [betrokkene 1] een “(te) grote hoeveelheid, althans meer dan een gemiddelde gebruikershoeveelheid” heeft verstrekt. Het Hof heeft vervolgens geoordeeld dat GHB weliswaar is vermeld op de bij de Opiumwet behorende lijst I en door de wetgever wordt beschouwd als een drug waarvan het gebruik een onaanvaardbaar risico voor de (volks)gezondheid oplevert, maar dat gelet op de hiervoor onder 2.5.1 genoemde omstandigheden het verstrekken aan [betrokkene 1] van GHB niet een zodanig onaanvaardbaar gezondheidsrisico met zich bracht dat de dood van [betrokkene 1] aan haar schuld in de zin van art. 307 Sr is te wijten. Dat – met waarderingen van feitelijke aard verweven – oordeel getuigt niet van een onjuiste rechtsopvatting en is niet onbegrijpelijk.”

39.9 HR 12 maart 2019, ECLI:NL:HR:2019:339 (GHB – verlaten hulpbehoevende)

“2.3.1. Blijkens de hiervoor weergegeven overwegingen heeft het Hof vastgesteld dat:

- [betrokkene 1] de partner was van de verdachte;

- [betrokkene 1] tijdens een feest in Haren (gemeente Oss) wijn heeft gedronken en XTC heeft gebruikt;
- [betrokkene 1] na afloop van dat feest kort na 3:00 uur 's nachts in een hotelkamer in Oss, in aanwezigheid van de verdachte en andere personen, een onbekende hoeveelheid GHB heeft gebruikt waarna zij "out" is gegaan;
- de verdachte op dat moment bekend was met de omstandigheid dat [betrokkene 1] XTC en GHB had ingenomen;
- de andere aanwezigen er bij de verdachte op hebben aangedrongen een ambulance te bellen of met [betrokkene 1] naar het ziekenhuis te gaan maar de verdachte zich hiertegen heeft verzet;
- [betrokkene 1] in de auto van de verdachte is gezet en de verdachte om 5:30 uur naar huis in Haarlem is gereden;
- de verdachte op het moment dat hij thuis aankwam zich heeft gerealiseerd dat "het fout zat" en naar het ziekenhuis in Haarlem is gereden;
- de verdachte bij aankomst in het ziekenhuis rond 7:06 uur het medische personeel niet heeft geïnformeerd over het feit dat [betrokkene 1] verdovende middelen had gebruikt;
- de verdachte op een later moment toen een arts aan hem vroeg of [betrokkene 1] verdovende middelen had gebruikt ontkennend heeft geantwoord; en
- [betrokkene 1] de volgende ochtend is overleden ten gevolge van de inname van MDMA, MDA en GHB.

2.3.2. Het Hof heeft geoordeeld dat door deze gedragingen van de verdachte het gevaar van het overlijden van [betrokkene 1] in zodanige mate is verhoogd dat het overlijden redelijkerwijs als gevolg van die gedragingen aan de verdachte kan worden toegerekend zonder dat hoeft te worden vastgesteld dat het slachtoffer bij het tijdig inschakelen van medische hulp niet zou zijn overleden. Dit oordeel getuigt niet van een onjuiste rechtsopvatting en is, ook in het licht van wat door de raadsman van de verdachte is aangevoerd, toereikend gemotiveerd. (Vgl. HR 30 september 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF9666 en HR 27 maart 2012, ECLI:NL:HR:2012:BT6362)"

39.10 Rb. Noord-Holland, 20 december 2018, ECLI:NL:RBNNE:2018:5324 (Dug-out)

"Naar het oordeel van de rechtbank was dan ook voor verdachte met déze wetenschap en kennis onvoldoende voorzienbaar dat door het ter beschikking stellen van de dug-out de genoemde ernstige gevolgen zouden intreden.

Ook uit het merendeel van de getuigenverklaringen blijkt dat de getuigen, hoewel zij op de hoogte waren van de scheur in de dug-out, geen gevaar hebben voorzien bij het gebruik van de dug-out. De rechtbank wijst daarbij in het bijzonder op de verklaring van timmerman [getuige 5] die de dug-out met scheur als veilig beoordeelde. Daarbij merkt de rechtbank op dat een deel van deze getuigen is uitgegaan van de staat van de dug-out zoals deze kort voor 21 mei 2014 bestond. Dit blijkt ook uit de verklaringen van de bestuursleden zelf, die verklaren dat zij zelf kort voor het ongeval gebruik hebben gemaakt van de dug-out.

De rechtbank komt dan ook tot het oordeel dat voor verdachte niet voorzienbaar was dat de dug-out bij het ter beschikking stellen in zodanig slechte staat verkeerde dat deze zou kunnen instorten en dus gevaar kon opleveren voor gebruikers. Concluderend kan het niet treffen van maatregelen om te voorkomen dat kinderen op de dug-out zouden klimmen aan verdachte niet worden verweten, omdat voor haar niet voorzienbaar was dat als gevolg van het ter beschikking stellen van de dug-out het ongeval zou plaatsvinden. Nu dit gevolg voor haar niet voorzienbaar was, kan

niet worden vastgesteld dat verdachte grovelijk of aanmerkelijk onvoorzichtig, nalatig of onachtzaam is geweest.”

39.11 **Rb. Amsterdam 14 november 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:8081 (Uber chauffeur)**

“De vraag is of het redelijk is om het gevolg van die verwijtbare gedraging van verdachte aan hem toe te rekenen.

De rechtbank beantwoordt die vraag – anders dan de officier van justitie – ontkennend. Op grond van de hiervoor geschetste feiten en omstandigheden concludeert de rechtbank dat de aanrijding het gevolg is van het feit dat verdachte de overstekende fietsster pas in een zodanig laat stadium heeft gezien en heeft kunnen zien, dat een aanrijding niet meer kon worden vermeden. Dat de fietsster voor hem pas zo laat zichtbaar was, is niet het gevolg van de inhaalmanoeuvre van verdachte. De rechtbank verwerpt de suggestie van de officier van justitie dat verdachte [slachtoffer] door zijn inhaalmanoeuvre en het links (blijven) rijden op het verkeerde been zou hebben gezet. Dat [slachtoffer] voor het oprijden van de Molukkenstraat blijkens de camerabeelden van de Etos vermoedelijk naar beide kanten kijkt, maakt hiervoor geen verschil, omdat verdachte op dat moment vanuit de positie van [slachtoffer] waarschijnlijk niet of slecht zichtbaar was. Uit de hiervoor beschreven feiten blijkt dat verdachte [slachtoffer] slechts zeer korte tijd, minder dan twee seconden voor de aanrijding, heeft kunnen zien. Omgekeerd geldt hetzelfde. Door de geparkeerde bestelbus was voor [slachtoffer] verkeer rijdend op de Molukkenstraat, komend uit de richting van het [adres] verminderd zichtbaar. Uit de zichtlijnen in de aanvullende VOA blijkt verder dat verdachte, als hij wel geheel op de rechterweghelft zou hebben gereden, nóg later zichtbaar zou zijn geweest voor [slachtoffer]. De bevindingen uit het technisch onderzoek van de politie en de camerabeelden van de Etos sluiten in dit opzicht aan bij de allereerste verklaring van verdachte, dat hij plotseling van rechts een fiets zag komen en zijn iets latere verklaring, dat hij de fietsster gelijktijdig met het moment van de botsing zag.

(...)

Uit het onderzoek van de politie maakt de rechtbank op, dat ook in het geval verdachte met een beduidend lagere snelheid dan de toegestane maximumsnelheid had gereden, een aanrijding niet voorkomen had kunnen worden. De reactietijd voor verdachte was daarvoor simpelweg te kort.

De slotsom is dat het niet voorzienbaar was voor verdachte dat er op dat punt iemand op de fiets zou oversteken. De rechtbank bestempelt het verkeersgedrag van verdachte daarom niet als aanmerkelijk onvoorzichtig of onoplettend. Hetgeen is gebeurd is een uiterst ongelukkige samenloop van omstandigheden met een zeer betreurenswaardige afloop.”

39.12 **HR 11 september 2018, ECLI:NL:HR:2018:1534, NJ 2018/473, m.nt. Rozemond (Epileptische aanval Aruba)**

“Vervolgens ligt de vraag voor of dit rijgedrag aan de schuld van de verdachte is te wijten. Het Hof beantwoordt die vraag bevestigend en overweegt daartoe het volgende. Anders dan de procureur-generaal acht het Hof aannemelijk geworden dat het rijgedrag van de verdachte werd veroorzaakt door een epileptische aanval. Steun hiervoor is te vinden in de verklaringen van de getuigen [getuigen] over hetgeen zij hebben waargenomen tijdens het rijden op de verkeerde weghelft en direct na het ongeval. Deze waarnemingen komen overeen met de verklaring van de verdachte

zelf omtrent haar ziektebeeld. Het dossier bevat daarenboven geen aanknopingspunten voor een ander scenario.

Naar het oordeel van het Hof doet dit echter niet af aan de conclusie dat het gebeurde aan de schuld van de verdachte is te wijten. De verdachte is immers reeds jaren bekend met het feit dat zij aan een vorm van epilepsie lijdt, waarbij zij maandelijks aanvallen krijgt waarvan zij het moment, de aard en de ernst niet op voorhand kan inschatten. Bij een aanval valt de verdachte meestal flauw, wat soms zo snel gaat dat ze daar niet meer op kan reageren en maatregelen kan treffen. Het is aannemelijk dat dit zich op de dag van het ongeluk een dergelijke aanval heeft voorgedaan. De verdachte heeft tevens verklaard dat zij er, ondanks de onvoorspelbaarheid en ernst van de aanvallen, voor heeft gekozen haar ziekte niet door middel van medicatie zoveel mogelijk onder controle te houden. Door met deze wetenschap en zonder het nemen van voorzorgsmaatregelen aan het verkeer deel te nemen, is er bij de verdachte naar het oordeel van het Hof geen sprake van verontschuldgbare onmacht, maar van aanmerkelijke schuld aan de bewezenverklarde gedragingen ten gevolge waarvan het slachtoffer is overleden. Het feit dat de verdachte blijkbaar haar rijbewijs ondanks haar ziekte meermalen zonder problemen heeft kunnen verlengen, disculpeert haar niet. Het had gelet op de frequentie van de aanvallen en het feit dat die konden leiden tot plotseling flauwvallen, zonder meer op haar weg gelegen om actief medisch advies in te winnen over de invloed van haar ziekte op haar rijvaardigheid. Zij mocht niet zomaar afgaan op kennelijk door haar huisarts verleende toestemming voor afgifte dan wel verlenging van haar rijbewijs, zonder na te gaan of aan die toestemming daadwerkelijk een inhoudelijke medische beoordeling door de huisarts vooraf is gegaan.”

(...)

2.4. In zijn arrest van 5 juni 2018, ECLI:NL:HR:2018:830, heeft de Hoge Raad ten aanzien van het met art. 4, eerste lid, van de Landsverordening Wegverkeer Aruba in de kern overeenkomende art. 6 Wegenverkeerswet 1994 onder meer het volgende overwogen:

“Vooropgesteld moet worden dat in cassatie slechts kan worden onderzocht of de schuld aan het verkeersongeval in de zin van art. 6 WWV 1994 – in het onderhavige geval het bewezenverklarde aanmerkelijk onvoorzichtig handelen – uit de door het Hof gebezigde bewijsmiddelen kan worden afgeleid. Daarbij komt het aan op het geheel van de gedragingen van de verdachte, de aard en de ernst daarvan en de overige omstandigheden van het geval. Voorts verdient opmerking dat niet reeds uit de ernst van de gevolgen van verkeersgedrag dat in strijd is met één of meer wettelijke gedragsregels in het verkeer, kan worden afgeleid dat sprake is van schuld in vorenbedoelde zin. (Vgl. HR 1 juni 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO5822, NJ 2005/252.)”

2.5. Het oordeel van het Hof dat sprake is van ‘schuld’ in de zin van art. 4, eerste lid, van de Landsverordening Wegverkeer Aruba getuigt niet van een onjuiste rechtsopvatting en is toereikend gemotiveerd.”

39.13 **HR 5 juni 2018, ECLI:NL:HR:2018:830, NJ 2018/472, m.nt. Rozemond (Epileptische aanval Helvoirt)**

“Verdachte heeft gelet op dit alles een aanwijsbaar risico voor de veiligheid van zijn weggebruikers genomen door die dag in de auto te stappen en deel te nemen aan het verkeer.

Verdachte heeft nagelaten om in het belang van de verkeersveiligheid passende maatregelen te nemen. Zo heeft verdachte zich niet aan regelmatige dokterscontroles onderworpen waarbij gecheckt kon worden of er sprake was van voldoende en adequate medicatie. Verdachte heeft kennelijk ook niet de vaste routine om alvorens in de auto te stappen te controleren of hij zijn medicatie heeft ingenomen.

Door dit na te laten en die dag toch als bestuurder van een motorvoertuig aan het verkeer deel te nemen heeft verdachte als epilepsiepatiënt het risico van een optredende epileptische aanval op de koop toegenomen.

Het verkeersongeval waarbij [slachtoffer] ernstig gewond is geraakt is derhalve aan verdachtes schuld in de zin van artikel 6 WVV 1994 te wijten.

Gelet op de bevindingen van de deskundige, in het bijzonder diens constatering dat verdachte nimmer aanvalsvrij is geweest, treft het verweer van de verdediging dat verdachte de black-out niet kon voorzien, geen doel.

Het verweer van de verdediging wordt verworpen.

2.3. Vooropgesteld moet worden dat in cassatie slechts kan worden onderzocht of de schuld aan het verkeersongeval in de zin van art. 6 WVV 1994 – in het onderhavige geval het bewezenverklarde aanmerkelijk onvoorzichtig handelen – uit de door het Hof gebezigde bewijsmiddelen kan worden afgeleid. Daarbij komt het aan op het geheel van de gedragingen van de verdachte, de aard en de ernst daarvan en de overige omstandigheden van het geval. Voorts verdient opmerking dat niet reeds uit de ernst van de gevolgen van verkeersgedrag dat in strijd is met één of meer wettelijke gedragsregels in het verkeer, kan worden afgeleid dat sprake is van schuld in vorenbedoelde zin. (Vgl. HR 1 juni 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO5822, NJ 2005/252.)

2.4. Het oordeel van het Hof dat sprake is van “schuld” in de zin van art. 6 WVV 1994 getuigt niet van een onjuiste rechtsopvatting, is niet onbegrijpelijk en is ook in het licht van hetgeen in hoger beroep door de verdediging is aangevoerd, voldoende gemotiveerd. De omstandigheid dat het Hof in zijn overwegingen, anders dan de deskundige dr. A.J.A. de Louw, neuroloog, in zijn rapport van 31 januari 2016, geen onderscheid heeft gemaakt tussen “de langer durende aanval en de kort durende aanvallen” leidt niet tot een ander oordeel.”

39.14 HR 29 januari 2019, ECLI:NL:HR:2019:110, NJ 2019/77 (Psychose na speedgebruik)

“2.4.1. Het Hof heeft blijkens zijn hiervoor onder 2.2.2 weergegeven overwegingen onder meer vastgesteld dat “de verdachte met een gemiddelde snelheid van 217 km per uur, en kort voor de plek van de botsing zelfs met een snelheid van 237 km per uur, over de A2 reed, afwisselend over de eerste (de meest linker) rijstrook en over de vluchtstrook, en dat hij, waar die vluchtstrook eindigde, invoegde op de rijbaan waar een Citroën reed en met deze auto in botsing kwam”. Zodanig verkeersgedrag kan in beginsel de gevolgtrekking dragen dat de verdachte zeer onoplettend, onachtzaam en onvoorzichtig heeft gehandeld en dat het verkeersongeval aan de schuld van de verdachte als bedoeld in art. 6 WVV 1994 te wijten is. Dat kan in concreto evenwel anders zijn indien omstandigheden aannemelijk zijn geworden – bijvoorbeeld dat de verdachte ten tijde van het ongeval in verontschuldgbare onmacht verkeerde of dat de gedraging hem niet kan worden

toegerekend – waaruit volgt dat van schuld in vorenbedoelde zin niet kan worden gesproken (vgl. HR 12 februari 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC3797).

2.4.2. Het Hof heeft in dit verband vastgesteld dat de verdachte ten tijde van het ongeval in een psychose verkeerde, veroorzaakt door het feit dat hij de avond daarvoor amfetamine ('speed') had gebruikt. Het oordeel van het Hof dat sprake is van 'schuld' in de zin van art. 6 WVV 1994 is niet onbegrijpelijk, in aanmerking genomen dat het heeft vastgesteld dat de verdachte de keuze om amfetamine te gebruiken volledig vrijwillig heeft gemaakt, dat hij wist dat dit een harddrug was en dus een middel was dat (op gevaarlijke wijze) van invloed kan zijn op de psyche en dat hij is overgegaan tot het gebruik daarvan, zonder zich van tevoren te verdiepen in de dosering en de (mogelijke) precieze effecten daarvan, waaronder ook de duur van die effecten. Daarbij verdient opmerking dat de opvatting van het middel dat een en ander slechts dan aan de verdachte zou kunnen worden toegerekend als hij wist, dan wel moest weten, dat het gebruik van amfetamine een psychose zou kunnen veroorzaken en voorts ook het concrete gevolg daarvan – het plegen van de onderhavige strafbare feiten – redelijkerwijs voorzienbaar was, geen steun vindt in het recht."

1. Enkele inleidende opmerkingen over culpa

Aangezien culpa door velen beschouwd wordt als een lastig leerstuk lijkt het verstandig aan te vangen met een korte, algemene uiteenzetting over culpa voordat meer specifiek op de recente rechtspraak ingegaan wordt. De nadruk zal hierbij liggen op de invulling van culpa bij culpoze gevolgsdelicten.³ Uitgangspunt is daarbij dat culpa tegenwoordig gedefinieerd wordt als 'verwijtbare, aanmerkelijke onvoorzichtigheid'.⁴ In deze definitie is een tweedeling te zien tussen aan de ene kant de objectieve (normatieve) zijde van culpa en aan de andere kant de subjectieve zijde. Of zoals we tegenwoordig regelmatig in een soort standaardformule in de feitenrechtspraak terugzien: 'De verdachte kon anders handelen (vermijdbaarheid) en diende ook anders te handelen (verwijtbareheid).'⁵ Waarbij die formulering wellicht niet helemaal gelukkig is. In de regel bespreekt men bij de vraag naar verwijtbareheid nu juist het vermogen van de verdachte om anders te *kunnen* handelen.⁶ Verwijtbareheid en vermijdbareheid worden in die visie in elkaar geschoven.⁷ In het anders *moeten* handelen kan men eerder een verwijzing zien naar de wederrechtelijkheid die in de culpa besloten ligt. Voor aansprakelijkheid bij culpoze delicten is namelijk vereist dat een zekere maatschappelijke norm geschonden is. Deze norm moet in een concrete strafzaak nader uitgewerkt worden, een verwijzing naar 'schuld in strafrechtelijke zin'

3 Ook de geselecteerde rechtspraak betreft steeds zaken waarin vervolgd is voor culpoze gevolgsdelicten, meer in het bijzonder overtreding van artikel 307 of 308 Sr, dan wel artikel 6 WVV.

4 In de doctrine, o.a.: J. de Hullu, *Materieel strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2018, p. 266; en C. Kelk & F. de Jong, *Studieboek materieel strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2016, p. 291; in de rechtspraak, bijv. in: HR 29 juni 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL5630, NJ 2010/674, m.nt. Mevis (Kampvuur te Castricum), r.o. 2.4; en in parlementaire stukken zoals: *Kamerstukken II* 1999/00, 27159, 3, p. 15-16; en *Kamerstukken II* 2001/02, 28484, 3, p. 12.

5 Onder andere in: 39.3 (Springkussen – directeur); Hof Arnhem-Leeuwarden 14 november 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:8999 (Badmeester); en 39.2 (Monstertruck Haaksbergen). De herkomst van deze formule is niet geheel duidelijk te achterhalen maar lijkt zijn oorsprong te vinden in de conclusie van A-G Vegter in de zogenaamde klimongeval Amsterdam-zaak: HR 7 februari 2012, ECLI:NL:PHR:2012:BU2878, NJ 2012/119, par. 9; onder verwijzing naar J. de Hullu, *Materieel Strafrecht*, Deventer: Kluwer 2012, p. 254.

6 Kelk/De Jong 2016, p. 292.

7 Zie met name: W.P.J. Pompe, *Handboek van het Nederlandse strafrecht*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1959, p. 144; '...naar het gevolg is zij [de schuld, DG] verwijtbareheid, naar het wezen is zij vermijdbareheid der wederrechtelijke gedraging.'

volstaat niet.⁸ Daartoe wordt in de tenlastelegging bij culpoze delicten de verdachte verweten 'onvoorzichtig', 'onoplettend', 'onachtzaam', of 'nalatig' geweest te zijn.⁹ Waarbij het concretiseren van de geschonden norm in sterk gereguleerde maatschappelijke gebieden zoals het verkeer of de zorg aanzienlijk eenvoudiger is dan in de bredere maatschappelijke context waarin sommige andere ongevallen plaatsvinden.¹⁰ Want waar in het verkeer de gedragingen van de wegdeelnemers tot in detail gereguleerd zijn, en een eventuele overtreding van een verkeersregel relatief eenvoudig vast te stellen is, moet de rechter in minder gereguleerde context soms zijn uitvlucht nemen tot zeer algemene grondnormen zoals bijvoorbeeld 'gij zult niet doden'.¹¹ Met de vaststelling van de normschending, 'de onvoorzichtigheid', is echter het bewijs van culpa nog niet geleverd. Het moet immers om minstens 'grove' of 'aanmerkelijke' schuld gaan. Geen *culpa levis* maar *culpa lata*.¹² Deze 'aanmerkelijkheid' van de schuld wordt in de praktijk vaak afgeleid uit een eventuele *Garantenstellung*. Bij personen met een grote verantwoordelijkheid of ervaring wordt een fout zodoende eerder als aanmerkelijk bestempeld dan bij een 'gewone' verdachte.¹³ Deze benadering mag echter niet doorslaan, een enkele fout of 'momentane onoplettendheid' is namelijk niet voldoende voor het aannemen van culpa.¹⁴ Tevens gaf de Hoge Raad in zijn zogenaamde Black-out-arrest de belangrijke waarschuwing af dat 'niet reeds uit de ernst van de gevolgen van verkeersgedrag dat in strijd is met één of meer wettelijke gedragsregels in het verkeer, kan worden afgeleid dat sprake is van schuld'.¹⁵ Bij het vaststellen van culpa moet de rechter zodoende rekening houden met 'de aard en de concrete ernst van de verkeersovertreding en de omstandigheden waaronder die overtreding is begaan'.¹⁶ Met

- 8 HR 29 juni 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL5630, NJ 2010/674, m.nt. Mevis (Kampvuur te Castricum), r.o. 2.5. Over deze correctie ook P.A.M. Mevis in zijn noot onder dit arrest, en W.H. Vellinga, 'Van mate van schuld: over ondergrens (en bovengrens) van de culpa in het Nederlandse strafrecht' in: *Preadviezen 2012 (Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland)*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2012, p. 163.
- 9 Hierover ook: Vellinga 2012, p. 143-144.
- 10 Men spreekt in deze context dan ook wel over het elliptische karakter van de culpa. Zie: J. Rimmelink, *Mr. D. Hazewinkel-Suringa's Inleiding tot de studie van het Nederlandse strafrecht*, Deventer: Gouda Quint 1996, p. 237-238. In deze context kan men ook denken aan de drie niveaus waarop de norm met betrekking tot de (algemene) wederrechtelijkheid geconcretiseerd kan worden zoals onderscheiden door: D. Schaffmeister & A. Heijder, 'Concretisering van de wederrechtelijkheid in het strafrecht' in: E. André de la Porte e.a. (red.), *Bij deze stand van zaken* (Melai-bundel), Arnhem: Gouda Quint 1983, p. 441-474.
- 11 Bijv. in: 39.3 (Springkussen – directeur); onder verwijzing naar: Hof Amsterdam 18 december 2018 ECLI:NL:GHAMS:2018:4662 (Zorginstelling). En ander mooi voorbeeld biedt: Rb. Rotterdam 23 februari 2010, ECLI:NL:RBROT:2010:BL6727, NJFS 2010/160 (Verkeersveiligheid bij plaatsen van brug). In deze context wordt ook wel gesproken over de verhouding tussen de norm en de strafrechtelijke grondnorm. Hierover: A.A. van Dijk, *Strafrechtelijke aansprakelijkheid heroverwogen* (diss. Groningen), Apeldoorn: Maklu 2008, p. 40; en: W.H.A. Jonkers, 'Het strafrechtelijk schuldverwijf', in: J.P. Balkema e.a. (red.), *Gedenksboek honderd jaar Wetboek van Strafrecht*, Arnhem: Gouda Quint 1986, p. 239.
- 12 Dit is ook altijd het uitgangspunt van de wetgever geweest. Zie: H.J. Smidt/J.W. Smidt, *Geschiedenis van het wetboek van strafrecht* (eerste deel), Haarlem: H.D. Tjeenk Willink 1891, p. 85.
- 13 Het klassieke voorbeeld hiervan is: HR 19 februari 1963, ECLI:NL:HR:1963:2, NJ 1963/512, m.nt. Röling (Verpleegster).
- 14 De vrees dat dit, zeker in het verkeer, wel het geval was bestond begin 2000 bij meerdere auteurs (zie bijv.: D.H. de Jong, 'De inwendige en de normatieve component van opzet en culpa', *TREMA* 2004/1, p. 1-7; en M. Otte, *Opzet en schuld in het verkeer* (rede Groningen), Deventer: S.N. 2001, p. 2-3). De Hoge Raad bracht een correctie aan op deze praktijk met zijn arrest: HR 1 juni 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO5822, NJ 2005/252, m.nt. Knigge (Black-out). Deze lijn lijkt inmiddels consequent doorgevoerd te zijn in de feitenrechtspraak, zoals blijkt uit o.a.: HR 3 april 2018, ECLI:NL:HR:2018:492 (Enkele verkeersovertreding); Rb. Limburg 26 oktober 2017, ECLI:NL:RBLIM:2017:10222, NJFS 2017/211 (Momentane onoplettendheid taxibus); en Rb. Oost-Brabant 8 februari 2017, ECLI:NL:RBOBR:2017:583, NJFS 2017/91 (Momentane onoplettendheid vrachtwagen).
- 15 HR 1 juni 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO5822, NJ 2005/252, m.nt. Knigge (Black-out), r.o. 3.5. Deze gedachtegang ziet men ook terug in het niet lang daarvoor geweest: HR 25 maart 2003, ECLI:NL:HR:2003:AE9049, NJ 2003/552, m.nt. Buruma (HIV I).
- 16 HR 1 juni 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO5822, NJ 2005/252, m.nt. Knigge (Black-out), r.o. 3.5.

de vaststelling van de ‘aanmerkelijke onvoorzichtigheid’ is de culpa overigens nog niet gegeven, deze moet immers ook verwijtbaar zijn. Deze verwijtbaarheid mag echter naar vaste rechtspraak wel aangenomen worden bij voldoende bewijs voor de normatieve zijde van culpa.¹⁷ Deze verwijtbaarheid hoeft niet aanmerkelijk te zijn, wel komt uit de rechtspraak naar voren dat er minstens ‘voldoende verwijtbaarheid’ moet zijn.¹⁸ Is er door de rechter vastgesteld dat sprake is van (voldoende) verwijtbare, aanmerkelijke onvoorzichtigheid moet, in geval van culpoze gevolgsdelicten, nog bewezen worden dat dit ook daadwerkelijk tot één van de wettelijk omschreven gevolgen heeft geleid. Dat er met andere woorden een causaal verband bestaat tussen het handelen (of nalaten) van de verdachte en respectievelijk de dood (artikel 307 Sr), zwaar lichamelijk letsel (artikel 308 Sr), of een verkeersongeval waaruit de dood of zwaar lichamelijk letsel volgt (artikel 6 WVV). Deze vaststelling van causaliteit geschiedt naar maatstaf van redelijke toerekening.¹⁹

Bij dit bovenstaande moet overigens steeds goed in het achterhoofd gehouden worden dat in de rechtspraak niet culpa als strafrechtelijk begrip, maar culpa zoals deze is omschreven in de tenlastelegging bewezen moet worden. Deze gebondenheid aan de tenlastelegging beperkt ook de Hoge Raad in cassatie, of zoals hij dat zelf aan zijn arresten betreffende culpoze delicten regelmatig vooraf laat gaan:

‘Vooropgesteld moet worden dat in cassatie slechts kan worden onderzocht of de schuld aan het verkeersongeval in de zin van art. 6 WVV 1994 – in het onderhavige geval het bewezenverklarde aanmerkelijk onvoorzichtig handelen – uit de door het Hof gebezigde bewijsmiddelen kan worden afgeleid.’²⁰

Al kan hij langs die weg de eisen aan de te bewijzen zwaardere vorm van ‘roekeloosheid’ juist opschroeven.²¹ Dit alles maakt dat de rechtspraak over culpoze delicten een bijzonder casuïstische inslag kent waarbij men moet waken voor het hieraan verbinden van al te verstrekkende conclusies. Hetgeen overigens geen belemmering mag vormen om in de komende paragrafen aan de hand van recente jurisprudentie enige specifieke thema’s met betrekking tot culpa uit te lichten en nader te bestuderen.

17 Ook dit valt af te leiden uit: HR 1 juni 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO5822, NJ 2005/252 (Black-out); zie hiervoor vooral ook de noot van Knigge. Dat het op de weg van de verdachte ligt aannemelijk te maken dat de verwijtbaarheid ontbreekt werd bevestigd in HR 11 december 2012, ECLI:NL:HR:2012:BY4835, NJ 2013/32 (Aannemelijkheid black-out).

18 Dit blijkt uit: HR 7 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BU2878, NJ 2012/119 (Klimongeval Amsterdam), r.o. 2.3; en HR 12 juni 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW7948, RvdW 2012/876 (Helikopter demonstratie), r.o. 2.3.2. Hierover nader: D.G.J. Grimmelikhuijzen, ‘Grove schuld. Over de betekenis van verwijtbaarheid bij commune culpoze delicten’, DD 2015/68.

19 In ieder geval – voor het strafrecht – sinds HR 12 september 1978, ECLI:NL:HR:1978:AC2616, NJ 1979/60, m.nt. Van Veen (Letale Longembolie).

20 HR 5 juni 2018, ECLI:NL:HR:2018:830, NJ 2018/472 (Epileptische aanval Helvoirt), r.o. 2.3. Het betreft een standaardoverweging die aangehaald wordt sinds: HR 1 juni 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO5822, NJ 2005/252, m.nt. Knigge (Black-out), r.o. 3.5. Nu betreft het in de aangehaalde arresten verkeerszaken waarin een mogelijke overtreding van artikel 6 WVV aan de orde is, maar gelijksoortige formuleringen zien we terug bij commune culpoze delicten, bijv. in: HR 31 oktober 2006, NJ 2007/79, m.nt. Keijzer (Minerva), r.o. 3.3.

21 Zoals bijvoorbeeld bleek uit: HR 3 juli 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW4254, NJ 2012/489, m.nt. Bleichrodt; en HR 15 oktober 2013, ECLI:NL:HR:2013:962, NJ 2014/26, m.nt. Keijzer.

2. Aansprakelijkheid van (publiekrechtelijke) rechtspersonen voor culpoze delicten

Sinds 1976 schept artikel 51 Sr de mogelijkheid tot zelfstandige strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen. Of deze aansprakelijkheid zich ook uit zou strekken tot publiekrechtelijke rechtspersonen werd door de wetgever toentertijd in het midden gelaten. Nadere invulling van het leerstuk werd overgelaten aan de rechtspraak.²² Deze rechtspraak kwam er, en met betrekking tot lagere overheidsorganen is daarin het uitgangspunt ontwikkeld dat openbare lichamen in de zin van hoofdstuk 7 GW strafrechtelijke immuniteit toekwam voor zover de tenlastegelegde gedragingen neerkomen op de uitvoering van een overheidstaak.²³ Dit zogenaamde taakcriterium is verder uitgewerkt, en ingeperkt, in het *Pikmeer II*-arrest.²⁴ Sindsdien komen slechts nog gedragingen die 'naar hun aard en gelet op het wettelijke systeem rechtens niet anders dan door bestuursfunctionarissen kunnen worden verricht in het kader van de uitvoering van de aan het openbare lichaam opgedragen bestuurstaak' in aanmerking voor strafrechtelijke immuniteit.²⁵ Dat het voornoemde criterium niet altijd eenvoudig toe te passen is bleek uit het hierboven geciteerde arrest betreffende de vervolging van de gemeente Stichtse Vecht naar aanleiding van een dodelijk motorongeval (39.1). In deze zaak werd de gemeente tenlastegelegd dat zij – samen – nagelaten heeft in haar hoedanigheid als wegbeheerder a) voldoende onderhoud aan de weg te plegen waardoor een levensgevaarlijke situatie is ontstaan/in stand is gebleven; en b) met betrekking tot deze gevaarlijke situatie onvoldoende veiligheidsmaatregelen heeft getroffen om de veiligheid ter plaatse te waarborgen, waardoor een dodelijk ongeval plaats heeft gevonden dat aan haar schuld te wijten is. De rechtbank kwam in eerste aanleg tot de conclusie dat vervolging open stond op basis van de aanname dat beide bovengenoemde taken ook door derden uitgevoerd konden worden, en dat als zodanig dus geen sprake was van een 'exclusieve bestuurstaak'. A-G Machielse droeg ambtshalve een cassatiemiddel aan, en concludeerde vervolgens dat voor beide tenlastegelegde gedragingen immuniteit zou moeten volgen. Hij wees hierbij op de tenlastelegging waarin de gemeente verweten werd – in de hoedanigheid als wegbeheerder – *nagelaten* te hebben voldoende onderhoud gepleegd te hebben dan wel voldoende veiligheidsmaatregelen getroffen te hebben.²⁶ Dit is relevant omdat voor strafbaar nalaten een rechtsplicht vereist is. Deze plicht tot onderhoud en het treffen van veiligheidsmaatregelen lag zijns inziens exclusief bij de gemeente. Geen willekeurige derde zou aansprakelijk gesteld kunnen worden voor het verzuim van het plegen van onderhoud of het treffen van veiligheidsmaatregelen wanneer niet eerst daartoe een verplichting zou zijn ontstaan. In die visie rest dan slechts de vraag of de rechtsplicht tot onderhoud als zodanig overgedragen kan worden aan een derde.²⁷ De Hoge Raad volgt zijn A-G ten dele. Hij concludeert dat, aangezien aan het nemen van veiligheidsmaatregelen, zoals het plaatsen van borden en verkeersafzettingen, een verkeersbesluit van een openbaar lichaam vooraf moet gaan, deze gedragingen onderdeel uitmaken van een exclusieve bestuurstaak. Maar met betrekking tot het onderhoud van de wegen is er in de visie van de Hoge Raad geen sprake van een exclusieve bestuurstaak. De Hoge Raad stipt

22 *Kamerstukken II 1975/76*, 13655, 3, p. 20-21.

23 HR 23 oktober 1990, ECLI:NL:HR:1990:ZC8619, NJ 1991/496, m.nt. Schalken (Voorburgse Reigers).

24 HR 6 januari 1998, ECLI:NL:HR:1998:AA9342, NJ 1998/367, m.nt. De Hullu (Pikmeer II).

25 HR 6 januari 1998, ECLI:NL:HR:1998:AA9342, NJ 1998/367, m.nt. De Hullu (Pikmeer II), r.o. 5.7.

26 Het is immers slechts van belang of de *tenlastegelegde gedraging* voldoet aan de in *Pikmeer II* genoemde criteria. Dit volgt uit HR 30 juni 1998, ECLI:NL:HR:1998:ZD1196, NJ 1998/819 (Gouden bodem), r.o. 5.4.2.

27 In die zin: R. Rijnhout, E. Sikkema & W.S. de Zanger, 'Strafrechtelijke en civielrechtelijke aansprakelijkheid van de overheid als wegbeheerder bij dodelijke ongevallen; de zaak Stichtse Vecht', *Rechtsgeleerd Magazijn THEMIS* 2014/1, p. 13.

de specifieke kwestie van het nalaten in r.o. 3.7.3. wel aan, maar ziet ogenschijnlijk niet de noodzaak inhoudelijk verder op de in het cassatiemiddel opgeworpen vragen in te gaan. Wat nu te denken van het arrest?²⁸ Zuiver juridisch spreekt de redeneerwijze van de A-G het meeste aan. De rechtsplicht tot onderhoud ligt op basis van artikel 16 Wegenwet nu eenmaal bij de gemeente. Die zorgplicht vormt uiteindelijk de grondslag voor strafrechtelijke aansprakelijkheid indien nalaten ten laste wordt gelegd.²⁹ Wanneer de Hoge Raad zijn A-G ook op dit punt had gevolgd was de uitkomst misschien maatschappelijk lastiger te verdedigen geweest, maar had dit op zijn minst als voordeel gehad dat een eenduidig beeld was ontstaan. Na dit arrest ontstaat een situatie waarin de gemeente/overheid voor de ene vorm van nalaten wel en een andere vorm van nalaten niet kan worden vervolgd.³⁰ Bovenal benadrukt dit arrest de 'gebrekigheid' van het criterium van de exclusieve bestuurs-taak.³¹ Het onderscheid dat op basis van dit criterium gemaakt wordt tussen vervolgbaar nalaten van het (voldoende) onderhouden van de weg, en het niet vervolgbare nalaten van het nemen van veiligheidsmaatregelen komt vrij willekeurig over. Dit alles nog los van de meer principiële discussie die gevoerd kan worden over de wenselijkheid van immuniteit van lagere openbare lichamen in het algemeen. In het licht van de jurisprudentie van het EHRM³² en ontwikkelingen in de ons omringende landen zou men denken dat de tijd rijp is voor het afschaffen van die immuniteit.³³ Toch lijkt die deur met het verwerpen door de Eerste Kamer van het wetsvoorstel Recourt, Oskam en Segers in 2015 voorlopig gesloten te zijn.³⁴

Dat strafrechtelijke immuniteit van lagere overheden in geval van culpoze delicten voor wrijving kan zorgen bleek ook uit de rechtspraak met betrekking tot het ongeval met de monstertruck in Haaksbergen (39.2).³⁵ In die zaak, die tot behoorlijke maatschappelijke commotie heeft geleid, werden uiteindelijk zowel de chauffeur van de monstertruck als de stichting die het evenement had georganiseerd vervolgd voor het veroorzaken van dood en zwaar lichamelijk letsel door schuld. In eerste instantie werd de chauffeur veroordeeld tot 15 maanden gevangenisstraf en de stichting tot een voorwaardelijke geldboete van

28 Dat de pennen overigens al behoorlijk in beweging heeft gebracht; zie recent o.a.: M.J. Hornman, 'De immuniteit van de feitelijk leidinggever na NJ 2018/134 (Stichtse Vecht)', *TBS&H* 2019/1, p. 3-11; M.J. Hornman, Y.R.S. Piekhaar & N. Rozemond, 'Stichtse Vecht en de vervolgbaarheid van overheden voor dodelijke ongelukken', *NJB* 2019/11 (p. 722-729); D. Roef, 'De strafrechtelijke positie van overheden anno 2018: een stand van de rechtsontwikkeling', *O&A* 2018/26 (p. 113-123); en E. Sikkema, 'Strafvervolgving van een gemeente: een einde aan de spraakverwarring?', *TBS&H* 2018/1, p. 1-3.

29 In die zin ook Keijzer in zijn noot onder: HR 20 februari 2018, ECLI:NL:HR:2018:236, *NJ* 2018/134 (Stichtse Vecht).

30 Hierover: Hornman, Piekhaar & Rozemond 2019, p. 722-729.

31 Zo was De Hullu direct al kritisch over het gebrek aan helderheid van het criterium in zijn noot onder HR 6 januari 1998, ECLI:NL:HR:1998:AA9342, *NJ* 1998/367 (Pikmeer II). Nog kritischer zijn: Hornman, Piekhaar & Rozemond 2019, p. 728; en Hornman 2019, p. 5.

32 Zo kan men uit EHRM (GK) 30 november 2004, 48939/99, *NJ* 2005/210, m.nt. Alkema (Öneryildiz t. Turkije), par. 93; opmaken dat het Straatsburgse hof in geval van 'account [that] goes beyond an error of judgment or carelessness' dat leidt tot een dodelijk ongeluk, in het niet vervolgen van overheidsfunctionarissen of openbare lichamen aanleiding kan zien tot het aannemen van een schending van de uit artikel 2 EVRM voortvloeiende positieve verplichtingen.

33 Zo is in België in 2018 de strafrechtelijke immuniteit voor overheden afgeschaft. Hierover: D. Roef, 'België heeft de strafrechtelijke immuniteit van overheden afgeschaft: een voorbeeld voor Nederland?', *Strafblad* 2018/6, p. 44-49.

34 H.R.B.M. Kummeling & M.J. Vetzo, 'Opheffing strafrechtelijke immuniteiten verworpen door de Eerste Kamer', *O&A* 2016/2 (p. 62-63).

35 Een ander voorbeeld waarbij de immuniteit van de gemeente tot maatschappelijke ophef leidde biedt de nasleep van de nieuwjaarsbrand in Volendam. Daarover: T.M. Schalken, 'Waarom wordt de gemeente Volendam niet vervolgd?', *DD* 2001/2 (p. 115-117).

€ 25.000,-.³⁶ De aan de stichting opgelegde straf bleef vervolgens in appel gehandhaafd. Interessant in het licht van het hierboven beschrevene is het verweer dat door de raadsman van de stichting in beide instanties werd gevoerd. Deze betoogde namelijk, onder verwijzing naar *Öneryildiz t. Turkije*, dat het OM niet ontvankelijk zou moeten worden verklaard wegens schending van het verbod op willekeur door naast de verdachten niet ook de burgemeester te vervolgen wegens zijn handelen rondom de vergunningsverlening. Het hof wees dit verweer van de hand onder verwijzing naar het in artikel 167 lid 1 Sv vervatte opportuniteitsbeginsel. Slechts in uitzonderlijke omstandigheden kan er sprake zijn van niet-ontvankelijkheid van het OM op basis van het feit dat naast de verdachte niet ook een ander is vervolgd.³⁷ Zeker niet nu het in de ogen van het hof maar zeer de vraag was of de burgemeester überhaupt vervolgd zou kunnen worden. Het hof verwijst hierbij naar het Stichtse Vecht-arrest, waarin immers uit niets bleek dat de Hoge Raad op zijn *Pikmeer II* jurisprudentie terug wilde komen. Nu vergunningsverlening bij uitstek een 'exclusieve bestuurstaak' betreft lijkt die aannahme inderdaad veilig.

Wat de casus van het ongeval met de monstertruck wel goed illustreert is dat er bij culpoze delicten dikwijls sprake is van een zogenaamde keten van fouten. Het had ogenschijnlijk in het vermogen van elk van de betrokken actoren (chauffeur, organisatie, gemeente) gelegen om zodanig te handelen dat het ongeval voorkomen was. Niet zelden is het zo dat op verschillende niveaus fouten gemaakt worden die op zichzelf genomen niet altijd voldoende ernstig zijn om de drempel voor strafrechtelijke aansprakelijkheid halen, maar die juist in onderlinge samenhang kunnen leiden tot zeer ernstige gevolgen. Het is zodoende niet eenvoudig te bepalen wie strafrechtelijk de verantwoording moet dragen in zulke gevallen. Juist hierdoor ligt er een zware verantwoordelijkheid bij het OM bij de vervolgingsbeslissing, en uiteindelijk bij de rechter in zijn vonnis om er voor te waken dat elk van de vervolgde actoren een voldoende zelfstandig strafrechtelijk verwijt te maken valt. Of dat die strafrechtelijke verantwoordelijkheid uiteindelijk niet eerder bij een overkoepelende (publiekrechtelijke) organisatie moet komen te liggen. Om die vraag goed te kunnen beantwoorden moet men eerst, meer in het algemeen, de vraag naar het vermogen van rechtspersonen om strafrechtelijke verantwoordelijkheid te kunnen dragen doorgronden. Uit de rechtspraak blijkt dat ook die vraag niet eenvoudig te beantwoorden is.

Uit artikel 51 Sr vloeit voort dat rechtspersonen strafbare feiten kunnen plegen, zonder nadere beperkingen, dus ook misdrijven waarvoor opzet of culpa is vereist. Dit opzet of deze culpa zal de rechtspersoon toegerekend moeten worden daar een rechtspersoon op zichzelf een 'zielloze entiteit' is.³⁸ Een zuiver psychisch opzet- of schuldbegrip laat zich zodoende slecht verenigen met de notie van de rechtspersoon als dader. Men zal voor de rechtspersoon dus uit moeten gaan van een normatieve invulling van opzet en schuld.³⁹ Voor de toerekening hiervan bestaan grofweg twee manieren. Aan de ene kant kan men het opzet of de culpa afleiden uit het opzet of de culpa van natuurlijke personen die onder-

36 Resp.: Rb. Overijssel 15 april 2016, ECLI:NL:RBOVE:2016:1296, *NJFS* 2016/123 (Monstertruck Haaksbergen – Chauffeur); en Rb. Overijssel 15 april 2016, ECLI:NL:RBOVE:2016:1297, *NJFS* 2016/124 (Monstertruck Haaksbergen – Organisator).

37 Zo'n zeldzaam voorbeeld biedt: HR 22 oktober 1991, ECLI:NL:PHR:1991:AD1509, *NJ* 1992/282, m.nt. 't Hart (Tuindersfraude).

38 Van Dijk 2008, p. 264.

39 Dit gegeven is door voorstanders van een normatieve opzetleer wel als troefkaart ter onderbouwing van die leer opgeworpen, bijv. door P.J.M. Brouns, *Opzet in het wetboek van strafrecht* (diss. Groningen), Arnhem: Gouda Quint 1988, p. 287-288. In een alternatieve visie accepteert men voor natuurlijke en voor rechtspersonen een andere invulling van opzet en schuld. Zie: Van Dijk 2008, p. 264-271; en De Hullu 2018, p. 282-283.

deel uitmaken van de rechtspersoon.⁴⁰ Hierbij kan onderscheid gemaakt worden tussen de situatie waarin één of enkele personen op zichzelf voldoende opzet of culpa hebben die in zijn geheel overgeheveld kan worden naar de rechtspersoon, en de situatie waarin bij verschillende natuurlijke personen zelf niet voldoende opzet of culpa aanwezig is maar dat deze als het ware opgeteld kan worden om gezamenlijk het opzet of de culpa van de rechtspersoon te funderen.⁴¹ Daarnaast kan men de situatie onderscheiden waarin het opzet of de culpa direct aan de rechtspersoon wordt toegerekend.⁴² In geval van culpoze delicten lijkt die laatste mogelijkheid dogmatisch gezien minder problematisch nu culpa tegenwoordig al een steeds normatievere invulling heeft gekregen.⁴³ Zo kan een rechtspersoon heel goed een zorgplicht toekomen (denk alleen al aan een *zorginstelling*). Wanneer ook in de tenlastelegging gekozen wordt voor meer objectieve bewoordingen (bijvoorbeeld 'nalatigheid' in plaats van het meer psychisch getoonzette 'onvoorzichtigheid') dan hoeft het toerekenen van een culpoos gevolgsdelict direct aan een rechtspersoon geen problemen op te leveren.⁴⁴ Het vervolgen van de rechtspersoon kan aangewezen zijn in gevallen waarin er sprake is van een reeks aan fouten of onzorgvuldigheden die in de hand zijn gewerkt door een overkoepelende organisatie. Het is in zulke gevallen niet altijd mogelijk bij de individuele actoren voldoende schuld vast te stellen om een veroordeling op te stoelen. Sterker nog, de omstandigheden binnen een organisatie kunnen disculperend werken wanneer toch een vervolging ingesteld wordt tegen een individu.⁴⁵ In geval van een ongeval waarbij doden of zwaargewonden te betreuren zijn ligt er bij het OM zodoende de verantwoordelijkheid te bepalen of, en tegenover wie vervolging opportuun is.⁴⁶ De mogelijkheid tot het vervolgen van rechtspersonen kan juist bij culpoze delicten aangewezen zijn in gevallen waarin vervolging op individueel niveau onnodig belastend zou zijn.

Deze lastige keuze wordt nog maar eens geïllustreerd door een vonnis inzake het overlijden van een vierjarige peuter na een noodlottige val van een opblaasbaar speeltoestel in Grootebroek (39.3). Het OM besloot in die zaak: de speelhal waar het ongeluk had plaats-

40 Dit lijkt het oorspronkelijke uitgangspunt van de wetgever geweest te zijn, zie: *Kamerstukken II 1975/76*, 13655, 3, p. 14 en 19. Ook in de rechtspraak ziet men deze gedachte terug. Bijv. in: HR 1 februari 2005, ECLI:NL:HR:2005:AP4584, *NJ 2006/421* (Vuurwerkkramp Enschede), r.o. 8.2; waarin de Hoge Raad overwoog: 'Aantekening verdient voorts dat de hier bedoelde, aan de vennootschap onder firma SE Fireworks toe te rekenen, schuld moet [cursivering mijnerzijds] kunnen worden afgeleid uit het handelen en nalaten van de verdachte en zijn medeverdachte...'

41 Van Dijk 2008, p. 265.

42 In de jurisprudentie wordt die mogelijkheid ook expliciet opengehouden: zie bijv.: HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:733, *NJ 2016/375*, m.nt. Wolswijk (Feitelijk leidinggeven), r.o. 3.4.2; onder verwijzing naar HR 29 april 2008, ECLI:NL:HR:2008:BB8977, *NJ 2009/130*, m.nt. Buruma.

43 Kelk/De Jong 2016, p. 291, 296-303.

44 Een wat ouder voorbeeld biedt: Rb. Leeuwarden 23 december 1987, ECLI:NL:RBLEE:1987:AD0136, *NJ 1988/981* (Defecte narcoseapparaat).

45 Een klassiek voorbeeld waarin de rechter niet in zo'n verweer meeding biedt: HR 19 februari 1963, ECLI:NL:HR:1963:2, *NJ 1963/512*, m.nt. Röling (Verpleegster). Met betrekking tot een ander overlijdensgeval in een ziekenhuis komt de Rechtbank Den Haag tot de conclusie dat de omstandigheden ter plaatse dusdanig waren dat onder andere wegens een 'volstrekt onverantwoorde werkwijze binnen het ziekenhuis' vrijspraak voor de verdachte moet volgen. Rb. Den Haag 19 december 2002, ECLI:NL:RBSGR:2002:AF2320. Hierover, en over aansprakelijkheid van het ziekenhuis als rechtspersoon in het algemeen ook: P.A.M. Mevis, 'Strafrecht als waarborg en bedreiging van kwaliteit van zorg tegelijk', *TvGR 2015/2*, p. 46-48. In: HR 12 juni 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW7948, *RvdW 2012/876* (Helikopter demonstratie), r.o. 2.3.2; valt te zien dat betekenis toekomt aan het feit dat de fout van de verdachte 'in belangrijke mate mede in de hand is gewerkt door de organisatorische omgeving waarin hij zijn werkzaamheden moest verrichten', hierdoor was geen sprake van de voor culpa vereiste 'voldoende verwijtbaarheid'.

46 Waarbij, misschien ten overvloede, aangetekend moet worden dat strafrechtelijk gezien er niet altijd een verantwoordelijke hoeft te zijn. Zie: P.A.M. Mevis onder HR 21 oktober 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF7938, *NJ 2006/328* (Drijfmest); onder verwijzing naar J. de Hullu, *Zijn er grenzen aan de strafrechtelijke aansprakelijkheid?*, Arnhem: Gouda Quint 1993, p. 28.

gevonden, de directeur en een medewerker van die speelhal, het kinderdagverblijf dat het uitje naar de speelhal organiseerde en een medewerker van dat kinderdagverblijf die het uitje begeleidde, te vervolgen. Uiteindelijk volgde een veroordeling van de speelhal als rechtspersoon, en een veroordeling van de directeur. Het kinderdagverblijf ging akkoord met een transactie. De twee medewerkers werden vrijgesproken.⁴⁷ Men kan zich afvragen of het nodig was al deze partijen te vervolgen. Vooral de vervolging van de medewerkers had, achteraf bezien, misschien beter achterwege kunnen blijven. Ook kan men zich afvragen wat de vervolging van de directeur als natuurlijk persoon naast de vervolging van de rechtspersoon toevoegt. Waarbij in de laatste geval het verweer van de directeur vanuit juridisch oogpunt nog noemenswaardig was. Deze werd niet vervolgd als feitelijk leidinggevende maar enkel als privépersoon. Hij stelde zich op de positie dat de zorgplicht in kwestie op de rechtspersoon rustte en niet op hem als privépersoon, en dat door deze wijze van vervolging door het OM de mogelijkheid werd geschapen ook tot een veroordeling te komen in het geval de rechtspersoon werd vrijgesproken.⁴⁸ Dit verweer werd door de rechter verworpen aangezien de norm die ten grondslag ligt aan artikel 307 Sr, volgens de rechtbank: 'gij zult u niet zodanig onzorgvuldig of onvoorzichtig gedragen dat het leven van een ander wordt vernietigd', zich tot eenieder richt, en dus geen bijzondere hoedanigheid behoeft. Deze zaak illustreert nog maar eens hoe veel mogelijkheden – ook binnen artikel 51 lid 2 Sr – het OM heeft met betrekking tot de vervolging en de tenlastelegging van culpoze delicten. Gezien de impact die vervolging voor culpoze delicten, in het bijzonder voor natuurlijke personen, kan hebben, ligt er een grote verantwoordelijkheid bij het OM met betrekking tot die vervolgingsbeslissing. In deze context valt de immuniteit van lagere overheden des te meer op, en is deze des te lastiger te verdedigen.

3. Medeplegen van culpoze delicten

Naast de hierboven besproken constructie van culpa bij rechtspersonen is ook het medeplegen van een culpoos delict een dogmatisch interessant fenomeen. Niet in de laatste plaats omdat een element van opzet (nauwe en *bewuste* samenwerking) wordt geïntroduceerd met betrekking tot de culpa die zich van oudsher juist laat definiëren als de 'zuivere tegenstelling van opzet', zich, met andere woorden, laat kenmerken door het juist *niet willen* van een bepaald gevolg.⁴⁹ In dat laatste ligt ook meteen de nuancering. Men kan namelijk heel wel (de samenwerking tot) een bepaalde (gevaarzettende) handeling willen, zonder de daaruit voortvloeiende gevolgen te wensen. Ook de wetgever was zich al van deze mo-

47 Zie het persbericht op de site van de Rechtbank Noord-Holland, en de gepubliceerde uitspraken: Rb. Noord-Holland, 19 maart 2019, ECLI:NL:RBNHO:2019:2262 (Springkussen – directeur); Rb. Noord-Holland, 19 maart 2019, ECLI:NL:RBNHO:2019:2252 (Springkussen – begeleidster); en Rb. Noord-Holland, 19 maart 2019, ECLI:NL:RBNHO:2019:2546 (Springkussen – speelhal).

48 Een zelfde soort verweer was eerder gevoerd, en (deels) verworpen in het door de verdediging aangehaalde: Hof Amsterdam 18 december 2018, ECLI:NL:GHAMS:2018:4662 (Manager thuiszorginstelling).

49 H.J. Smidt/J.W. Smidt, *Geschiedenis van het wetboek van strafrecht* (Eerste deel), Haarlem: H.D. Tjeenk Willink 1891, p. 84. Die 'zuivere tegenstelling' wordt overigens nog wel eens gerelativeerd. Zie bijv.: J. Bins, 'Schuld-beginsel en schuld-begrip' in: J.W. Fokkens & N. Keijzer (red.), *Beginselen* (Mulder-bundel), Arnhem: Gouda Quint 1981, p. 13-17; die juist op zoek wil naar het opzet binnen de schuld, waarbij voor culpa steeds terug geredeneerd kan worden tot een opzettelijke normschending. Ook binnen het nieuw in te voeren artikel 5a WVV ziet men terug dat roekeloosheid als schuldvorm gekoppeld wordt aan opzettelijke schending van verkeersregels, zie: *Kamerstukken II* 2018/19, 35086, 3, p. 16-17. Kritisch over deze koppeling waren de Raad voor de Rechtspraak en de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak in hun advies. Zie bijlage *Kamerstukken II* 2018/19, 35086, 3. Zie meer in het algemeen over de verhouding tussen opzet en culpa: HR 16 juni 2015, ECLI:NL:HR:2015:1660, *NJ* 2015/362, m.nt. Keijzer (Opzet en culpa bij witwassen), waarin door A-G Bleichrodt in zijn conclusie een mooi overzicht gegeven wordt van de in de doctrine heersende opvattingen omtrent dit onderwerp.

gelijkheid bewust, en heeft deze klaarblijkelijk niet willen uitsluiten.⁵⁰ Deze complicatie speelde nog sterker bij de mogelijkheid tot het medeplegen van overtredingen, waar, vanwege de leer van het materiele feit, aanvankelijk in het geheel geen opzet of culpa vereist werd.⁵¹ Met betrekking tot het medeplegen van overtredingen valt uit de rechtspraak van de Hoge Raad echter op te maken dat bij overtredingen slechts samenwerkingsopzet vereist is.⁵² Wanneer men diezelfde maatstaf hanteert bij culpoze delicten dan hoeft ook het medeplegen van culpoze delicten juridisch niet problematisch te zijn.⁵³ Waarbij opgemerkt moet worden dat – ondanks dat samenwerkingsopzet volstaat – bij culpoze gevolgsdelicten in ieder geval wèl sprake moet zijn van culpa bij elk van de deelnemers met betrekking tot het strafrechtelijk relevante gevolg.⁵⁴

De problematiek rond het medeplegen van culpoze delicten wordt goed geïllustreerd door de welbekende Nijmeegse Scooter-zaak (39.4). In die zaak sloegen twee verdachten die bezig waren met de voorbereiding van een overval op de vlucht na het zien van de politie. In hun vlucht botsten zij op een voetganger die hierdoor kwam te overlijden. Met het arrest van vorig jaar komt een einde aan een lange juridische strijd en laat de Hoge Raad uiteindelijk de veroordeling van de twee verdachten voor het medeplegen van een dodelijk verkeersdelict in stand. Een uitkomst die vanuit de maatschappij misschien op instemming kan rekenen, maar waar men juridisch gezien wel vraagtekens bij kan zetten. Als eerste laat het arrest nog maar eens zien in welke mate de rechter – inclusief de Hoge Raad in casu – gebonden is aan de tenlastelegging. Nu een overtreding van artikel 6 WVV was tenlastegelegd moest niet alleen bewezen worden dat de verdachten als medeplegers dusdanig onvoorzichtig gehandeld hadden dat een aan hun schuld te wijten ongeval heeft plaatsgevonden, maar ook dat zij dat in hun hoedanigheid als verkeersdeelnemers gedaan hebben.⁵⁵ Het bewijs voor zowel hun schuld als het medeplegen wordt, na een voorzet hiertoe door de Hoge Raad in een eerder arrest – voornamelijk afgeleid uit de voorbereiding van de geplande overval. Waarbij de keuze voor medeplegen noodzakelijk leek nu onduidelijk bleef wie van de twee verdachten uiteindelijk achter het stuur had gezeten tijdens het dodelijke ongeval. Nu het medeplegen van een culpoos verkeersmisdrijf is tenlastegelegd kan echter het bewijs hiervoor niet in zijn geheel uit de voorbereiding van de overval afgeleid worden. Het medeplegen moet minstens ook het gevaarzettende verkeersgedrag betreffen. Deze verkeersgedragingen kunnen echter wel ingekleurd worden door de voorbereiding van de

50 *Kamerstukken II 1879/80*, 47, 25, p. 107.

51 Dit was althans het stellige uitgangspunt van de wetgever, zie: H.J. Smidt/J.W. Smidt, *Geschiedenis van het wetboek van strafrecht* (Derde deel), Haarlem: H.D. Tjeenk Willink 1892, p. 175.

52 HR 20 mei 1997, ECLI:NL:HR:1997:ZK0235, r.o. 4. Waarin verwezen werd naar de conclusie van A-G Fokkens die deze gevolgtrekking baseert op eenzelfde constructie met betrekking tot culpoze delicten. Dit onder verwijzing naar: R Emmelink 1996, p. 442-443. Het is overigens opvallend dat A-G. Hofstee in zijn conclusie onder HR 20 februari 2019, ECLI:NL:PHR:2018:16, (Vervolg Nijmeegse scooter-zaak), de invulling van de bewuste samenwerking bij culpoze delicten naar analogie baseert op de invulling hiervan bij overtredingen, die – zoals hierboven weergegeven – op zijn beurt weer gebaseerd is op het medeplegen van culpoze delicten, hetgeen een behoorlijk circulaire indruk wekt. Zie over het medeplegen van overtredingen ook: A. Postma, *Opzet en toerekening bij medeplegen* (diss. Groningen), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2014, p. 28-30.

53 En blijken dat in de praktijk ook in de regel niet te zijn; aldus o.a.: J.M. ten Voorde, 'Medeplegen van culpoze misdrijven', *Strafblad* 2007, p. 332-343; De Hullu 2018, p. 472; en P.A.M. Mevis onder HR 7 juli 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI3862, NJ 2009/482 (Straatrace – Noordoostpolder). Kritisch is echter: F.A.J. Koopmans, *Pleidooi voor een intuïtiever benadering van het strafrecht* (diss. Rotterdam), Rotterdam: EUR 2009, p. 229-235.

54 Zie: A.J. Machielse, 'Art. 47, aant. 26', in: Noyon/Langemeijer/R Emmelink, *Het Wetboek van Strafrecht* (Losbl.); P.A.M. Mevis onder HR 20 februari 2018, ECLI:NL:HR:2018:24, NJ 2019/73 (Vervolg Nijmeegse scooter-zaak); en concl. A-G. Hofstee, ECLI:NL:HR:PHR:2018:16 (Vervolg Nijmeegse scooter-zaak), par. 15; volgens wie deze voorwaarde 'een wezenlijke en (...) belangrijke begrenzing van de strafrechtelijke aansprakelijkheid behelst'.

55 Kritisch hieromtrent is J.S. Nan in zijn noot onder: HR 20 februari 2018, ECLI:NL:HR:2018:241, *NbSr* 2018/124 (Vervolg Nijmeegse scooterzaak).

overval en zodoende het karakter van een 'vlucht' krijgen. Nu de verdachten zwijgen, of tegenstrijdig verklaren, is men voor het bewijs van zowel het medeplegen als van de culpa zelf tot op zekere hoogte aangewezen op aannames. Dit blijkt ook uit de door de Hoge Raad gekozen formulering dat de vlucht (en de wijze waarop) als een 'zó waarschijnlijke mogelijkheid' besloten lag in de eerdere samenwerking met het oog op de voorbereiding van de overval.⁵⁶ Als meest objectieve bewijsmiddel hierbij, dat als het ware de brug slaat tussen de voorbereiding van de overval en het latere verkeersmisdrijf, kan gewezen worden op (de keuze voor) de snelle motorscooter (waarvoor beide verdachten overigens geen rijbewijs bezaten). Door de keuze voor dit vervoersmiddel lijkt een eventuele, in deze context al gauw gevaarlijke vlucht onderdeel van het geheel van de overval, en zou deze gevaarlijke vlucht (en de eventuele dodelijke afloop hiervan) ook voor beide deelnemers voldoende voorzienbaar moeten zijn geweest.⁵⁷ Een centrale rol blijft zodoende weggelegd voor (de gezamenlijke voorbereiding van) de overval. Wanneer het gevaarzettende karakter van de overval het uitgangspunt is, had een vervolging voor voorbereiding van een overval (afpersing of diefstal) de dood ten gevolg hebbend misschien meer voor de hand gelegen.⁵⁸ Dan was het gevolg geobjectiveerd geweest en was de hele constructie van het medeplegen van een culpoos verkeersdelict niet nodig geweest. Maar misschien is dit wijsheid achteraf. Het hierboven besproken arrest levert geen concrete nieuwe inzichten op met betrekking tot het dogmatisch interessante concept van het medeplegen van culpoze delicten. Dit is jammer aangezien hiervoor door A-G Hofstee wel een aanzet was gegeven. Dat het tenlastelaggen van het medeplegen van culpoze delicten een complexe aangelegenheid kan blijken volgt uit een arrest betreffende een straatrace met dodelijke afloop uit 2015 (39.5). Dit terwijl straatraces bij uitstek een voorbeeld bieden van de mogelijkheid tot het medeplegen van de overtreding van artikel 6 WVV.⁵⁹ Hierbij kan de (nauwe en bewuste) samenwerking blijken uit een afspraak vooraf, maar ook spontaan in onderlinge interactie ontstaan. De onderlinge dynamiek en het competitieve element maken dat gezamenlijk een gevaarlijke situatie wordt gecreëerd, waarbij een ernstig ongeval voorzienbaar is. Het maakt dan niet meer uit wie van de deelnemers dat ongeval uiteindelijk concreet veroorzaakt. Hier betreft het echter een uitzonderlijk geval nu niet een derde maar een van de deelnemers aan de straatrace is komen te overlijden. In het kader van medeplegen is hierbij interessant dat artikel 6 WVV ten laste was gelegd aangezien daarvoor vereist is dat door het veroorzaken van een ongeval een *ander* wordt gedood. Kan het slachtoffer als (mede)dader gezien worden nu het veroorzaakte ongeval tot zijn *eigen* dood heeft geleid? Zo niet dan kan slechts een veroordeling volgen in geval de andere deelnemer de gehele schuld zelfstandig kan dragen, hierdoor bestaat echter geen toegevoegde waarde voor de constructie van medeplegen.⁶⁰

⁵⁶ 39.4, r.o. 2.3.

⁵⁷ Deze voorzienbaarheid is van belang voor het vaststellen van een voldoende individueel schuldverwijt richting de beide verdachten.

⁵⁸ Op deze mogelijkheid wijzen P.A.M. Mevis en J.S. Nan in hun annotaties in resp. *NJ* 2019/73 en *NbSr* 2018/124 ook expliciet.

⁵⁹ Oorspronkelijk overigens niet, zie: HR 25 oktober 1966, ECLI:NL:HR:1966:AC4684, *NJ* 1967/268, m.nt. Van Eck (Straatrace – Curaçao). Later volgden wel veroordelingen voor het medeplegen van dood door schuld in het verkeer naar aanleiding van straatraces; zie o.a.: HR 6 oktober 2009, ECLI:NL:HR:2009:BJ9367, *NJ* 2009/504 (Straatrace – Leeuwarden); en HR 7 juli 2009, ECLI:HR:2009:BI3862, *NJ* 2009/482, m.nt. Mevis (Straatrace – Noordoostpolder).

⁶⁰ Zoals hiervoor besproken dient bij het medeplegen van culpoze delicten bij ieder van de deelnemers een voldoende, zelfstandig schuldverwijt te bestaan. Hierdoor is de constructie van medeplegen vaak niet nodig om tot een veroordeling te komen, en is zij vooral nuttig in gevallen waarin bij een van de deelnemers een bepaalde kwaliteit ontbreekt; zie: P.A.M. Mevis onder HR 7 juli 2009, ECLI:HR:2009:BI3862, *NJ* 2009/482 (Straatrace – Noordoostpolder).

Toch roept het arrest nog wel verdere vragen op. Zo discolpeert het feit dat de verdachte zelf al afgeremd had, en er zodoende een behoorlijke afstand tussen de twee straatracers was ontstaan op het moment dat het ongeluk plaatsvond blijkbaar niet. Men kan zich afvragen op welk moment dat schuldverband dan doorbroken wordt. Daarvoor zijn uiteraard geen algemene regels te geven. Maar met deze bril op kan men ook nog eens terug denken aan de Nijmeegse scooter-zaak. Tot op welk moment kan de rijder nog verantwoordelijk gehouden worden voor de gedragingen van de mededader? Tot het moment dat hij zich van de scooter laat vallen? En wat nu, als niet een derde maar de bestuurder van de scooter om het leven gekomen was bij een ongeluk. Rekenen we dat dan ook de rijder aan op basis van hun eerdere samenwerking? Toegegeven: het zijn schrijftafel voorbeelden, maar juist daarom is het jammer dat de Hoge Raad in beide arresten niet net wat meer toelichting heeft gegeven.⁶¹

Een ander in het oog springend punt dat niet direct samenhangt met het medeplegen is de meer principiële vraag of men in zulke gevallen waarin door de deelnemers zelf, bewust, grote risico's genomen worden de gevolgen aan een ander wil toerekenen.⁶² Bij de straatrace was het immers het slachtoffer zelf die de macht over het stuur verloor. Dit is een kwestie die in het kader van de causaliteitsvraag vaker aan de orde komt bij culpoze gevolgsdelicten. Het thema causaliteit verdient echter een aparte bespreking en is daarom het thema van de volgende paragraaf.

4. Causaliteit

Causaliteit is geen onderdeel van de definitie van culpa zelf, maar is onvermijdelijk een belangrijk onderdeel van culpoze gevolgsdelicten. Bij die categorie delicten moet immers altijd bewezen worden dat een bepaald strafrechtelijk relevant gevolg (de dood, of zwaar lichamelijk letsel van het slachtoffer) veroorzaakt is *door* de schuld van de verdachte. Het is hierbij niet altijd eenvoudig om culpa en causaliteit van elkaar te onderscheiden. Enerzijds omdat het – ook bij culpoze delicten van toepassing zijnde – criterium van de redelijke toerekening niet langer een neutraal begrip is.⁶³ Bij het toerekenen van een gevolg wordt onvermijdelijk de (culpoze) aard van de gedraging betrokken. Daarnaast speelt het begrip voorzienbaarheid een belangrijke rol bij zowel de causaliteit als de culpa.⁶⁴ Aangezien bij het vaststellen van culpa meer factoren, waaronder ook meer subjectieve factoren, meegewogen moeten worden dan bij het enkele vaststellen van causaliteit, is het wel zaak causaliteit en culpa van elkaar te blijven scheiden.⁶⁵ Het vaststellen van culpa is, vooralsnog, geen kwestie van redelijke toerekening.

Een en ander laat zich goed illustreren aan de hand van de recente rechtspraak. Het meest in het oog springende arrest hierbij is een zaak over een tragische koolmonoxide vergiftiging (39.6). De feiten benadrukken nog maar eens dat het bij culpoze delicten dikwijls om bijzonder treurige gebeurtenissen gaat. Zo was er in dit geval sprake van het overlijden van een man in een vakantiehuisje. Zijn zoon die in het huisje zou overnachten om de begrafenis te regelen komt de volgende dag ook te overlijden, naar later blijkt vanwege dezelfde koolmonoxide lekkende HR-ketel. Uiteindelijk worden twee verdachten, ook vader en zoon,

61 Zeker nu in beide gevallen de A-G's met hun conclusies hiertoe een mooie voorzet hebben gegeven.

62 Een vraag die vooral door annotator Keijzer opgepakt wordt in zijn noot onder HR 17 januari 2015, ECLI:NL:HR:2015:129, NJ 2015/224 (Straatrace – dood mededader).

63 G. Knigge & H.D. Wolswijk, *Ons strafrecht 1: Het materiele strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2015, p. 94.

64 De Hullu 2018, p. 270. Al eerder over deze overlap: W.H. Vellinga, 'Voorzienbaarheid en redelijke toerekening', *DD* 1980/10 (p. 110-117).

65 In die zin ook: De Hullu 2018, p. 270.

vervolgd voor dood door schuld vanwege fouten die door hen gemaakt zouden zijn bij het installeren van de ketel. De geconstateerde fouten liegen er niet om. Zo zou onder meer de ketel foutief zijn bevestigd, de rookgasafvoer niet juist zijn aangesloten, en de ketel niet op de juiste gassoort zijn ingesteld. Allemaal fouten die gezien de grote verantwoordelijkheid die de verdachten als 'vakman' hadden al gauw als aanmerkelijk onvoorzichtig of nalatig gekenmerkt zouden kunnen worden. Toch komt het hof niet tot een veroordeling. Waarom toch vrijgesproken is laat zich verklaren aan de hand van het stappenplan dat Knigge en Wolswijk hanteren bij het vaststellen of na een geconstateerde normschending ook het gevolg de verdachte toegerekend kan worden. Als eerste moet vaststaan dat de gevaarstelling een veroorzakende factor is geweest, of, met andere woorden de afloop anders was geweest als de fout niet was gemaakt.⁶⁶ De tweede vraag is vervolgens of er desondanks redenen zijn het gevolg niet aan de verdachte toe te rekenen.⁶⁷ In de koolmonoxide-zaak lijkt de toerekening stuk te lopen op de eerste vraag. Vast staat dat door de onjuiste installatie te veel koolmonoxide werd geproduceerd. De dood van de slachtoffers is echter veroorzaakt door een kier in de afvoer. De vraag die dan rest is of het ontstaan van deze kier te wijten is aan de verdachten. Het hof ziet hiervoor uiteindelijk te weinig bewijs.⁶⁸ Niet meer is na te gaan hoe exact de installatie is opgeleverd en wat er mogelijk na oplevering aan de situatie is veranderd. Nu niet vaststaat dat de dood van de slachtoffers daadwerkelijk door de fouten van de verdachten is veroorzaakt volgt vrijspraak. De Hoge Raad laat deze uitkomst – onder verwijzing naar zijn zeer beperkte toetsingskader in cassatie – in stand. Het zal in het licht van de feiten vast geen eenvoudige beslissing zijn geweest. Maar met 's Hogens Raads waarschuwing, dat de schuld niet afgeleid mag worden uit de ernst van de gevolgen, in het achterhoofd, moet de rechter – zeker bij toerekening – voorzichtig blijven.

Een ander, wederom tragisch, voorbeeld van causaliteitsproblematiek bij culpoze delicten biedt een beschikking van het Hof Arnhem-Leeuwarden in een artikel 12 procedure betreffende de zelfmoord van een minderjarige jongen (39.7). Van de jongen waren naaktfoto's verspreid via *social media*, na ontdekking hiervan heeft deze besloten zichzelf van het leven te beroven door van de vijftiende verdieping van een flatgebouw te springen. Juridisch gezien resteerde de vraag of de dood van het slachtoffer toe te rekenen was aan de aanmerkelijke onvoorzichtigheid van de verdachten (overigens leeftijdgenoten). Het hof beantwoordt deze vraag ontkennend. In tegenstelling tot de vorige casus lijkt in dit geval de conclusie gerechtvaardigd dat zonder de gedragingen van de verdachten de zelfmoord was uitgebleven. Maar deze casus verschilt van de voorgaande door het feit dat geen concrete, de voorzienbaarheid abstraherende, regelgeving bestond. Tevens was geen sprake van een *Garantenstellung*. De toerekening komt in zulke gevallen meer algemeen in het teken van de concrete, (subjectieve) voorzienbaarheid te staan. In dit geval oordeelt het hof dat de zelfmoord te ver weg staat van het verwijtbare gedrag van de verdachten. Deze conclusie komt mij in het licht van het hoogstpersoonlijke karakter van het besluit tot zelfmoord juist voor. Ook indien zich in de toekomst vaker zulke gevallen zullen voordoen, en het gevolg hierdoor objectief gezien meer voorzienbaar wordt, lijkt extra waakzaamheid bij zulke vergaande persoonlijke keuzes aan de kant van het slachtoffer geboden.

Deze eigen verantwoordelijkheid van het slachtoffer kan verder geïllustreerd worden aan de hand van een aantal voorbeelden betreffende (ernstig gevolg van) drugsgebruik. Aange-

66 Doch slechts indien de fout relevant is in het licht van het door de norm beschermde belang (*Schutznormgedachte*), zie: Knigge & Wolswijk 2015, p. 95.

67 Dit stappenplan wordt met voorbeelden uitgewerkt in: Knigge & Wolswijk 2015, p. 94-97.

68 Over de overlap tussen het bewijs en de inhoud van strafrechtelijke causaliteit, die ook in deze zaak niet eenvoudig te onderscheiden zijn: F. de Jong & E. Sikkema, 'Zeven stellingen over causaliteit in het strafrecht', *DD* 2016/72 (p. 827-832).

zien de normen met betrekking tot harddrugs betrekkelijk helder zijn, dat wil zeggen dat het voorhanden hebben of verstrekken ervan veelal een zelfstandig strafbaar feit oplevert, is de voorzienbaarheid grotendeels geabstraheerd. Volgen we wederom het stappenplan van Knigge en Wolswijk, dan zouden vragen naar de eigen verantwoordelijkheid van slachtoffers bij de tweede vraag aan de orde komen: zijn er redenen om de gevolgen niet toe te rekenen? Omstandigheden waar men hier verder aan zou kunnen denken zijn: tijdsverloop, kenmerken van het slachtoffer, eigen schuld van het slachtoffer, reacties van het slachtoffer, en gedragingen van derden.⁶⁹ Waarbij aangetekend moet worden dat de Hoge Raad zulke redenen niet snel aanneemt.⁷⁰ Uitgangspunt bij drugszaken kan het zogenaamde *Speedbom*-arrest zijn.⁷¹ In die zaak verstrekke een 21-jarige een speedbom (amfetamine in een vloeitje dat ingeslikt wordt) aan een 17-jarige, waarna de laatste kwam te overlijden. Het hof kwam tot vrijspraak aangezien de verdachte niet voorzien had dat de verstrekke hoeveelheid te groot zou zijn voor het slachtoffer. De Hoge Raad casseert aangezien deze voorzienbaarheid voortvloeit uit het feit dat de drugs in lijst 1 van de Opiumwet opgenomen zijn, en het feit dat het slachtoffer minderjarig was. De benadering van het hof was in casu te subjectief. Het is annotator Keijzer die in zijn noot bij het arrest de zaak in de sleutel van de causaliteit zet. Is de eigen verantwoordelijkheid niet zo groot dat de causale keten hierdoor doorbroken wordt? Het is een vraag die breder gesteld kan worden met betrekking tot potentieel gevaarlijk gedrag, of het nu drugsgebruik is, deelname aan een straatrace, of onbeschermd seks.⁷² Zolang deelnemers in staat zijn een zelfstandig afgewogen keuze te maken komen de gevolgen mijns inziens in beginsel ook voor eigen risico. Dit kan anders zijn wanneer er sprake is van een ongelijke verhouding tussen partijen, waarbij als relevante factoren meegewogen kunnen worden: minderjarigheid, afhankelijkheid, onbekendheid met de risico's etc.⁷³ Twee recente arresten betreffende het gebruik van GHB laten nuances in deze problematiek zien. In de eerste zaak verstrekt de verdachte aan het volwassen, latere slachtoffer een glas met cola waarin GHB was vermengd, waarna deze komt te overlijden (39.8). Het hof komt in die zaak tot vrijspraak, niet omdat er geen sprake zou zijn van causaliteit, maar omdat het verstrekken van de GHB onder deze omstandigheden, ondanks de vermelding op lijst 1 Opiumwet, geen onaanvaardbaar risico voor de gezondheid met zich bracht. De Hoge Raad laat het arrest in stand, onder verwijzing naar, onder andere, de omstandigheid dat het slachtoffer een volwassen vrouw was die vrijwillig de drugs wilde proberen. De eigen verantwoordelijkheid speelt blijkbaar ook een rol bij de vaststelling van (de aanmerkelijkheid van) de culpa.⁷⁴ Deze eigen verantwoordelijkheid kwam minder uitdrukkelijk aan de orde in de andere GHB-zaak (39.9). In die zaak werd de verdachte verweten niet tijdig adequate hulp ingeschakeld te hebben toen zijn partner na inname van GHB bewusteloos raakte, en tevens later in het ziekenhuis het personeel ook niet van het gebruik van GHB op de hoogte te stellen. Het verweer van de verdachte dat niet uit te sluiten was dat het

69 Zie over deze factoren: E.M. Witjens, *Strafrechtelijke causaliteit. De redelijke toerekening vergeleken met het privaatrecht* (diss. Groningen), Deventer: Kluwer 2011, p. 147-162.

70 Zo doorbreekt bijv. de beslissing van het slachtoffer de behandeling stop te zetten de causale keten niet: HR 25 juni 1996, ECLI:NL:HR:1996:ZD0496, NJ 1997/563, m.nt. 't Hart (Niet behandelde longinfectie); net zo min als het besluit van het slachtoffer tijdens een vlucht van het dak te springen: HR 16 maart 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZD1153, NJ 1999/387; ook het feit dat bij een auto-ongeval het slachtoffer geen gordel om had sluit causaliteit niet uit: HR 11 december 2001, ECLI:NL:PHR:2001:AD5285, NJ 2002/62 (Autogordel I); en: Hof 's-Hertogenbosch 10 mei 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:2004, NJFS 2017/123 (Autogordel II).

71 HR 14 april 2015, ECLI:NL:HR:2015:952, NJ 2015/269, m.nt. Keijzer (Speedbom).

72 Keijzer verwijst in zijn noot onder HR 17 januari 2015, ECLI:NL:HR:2015:129, NJ 2015/224 (Straatrace – dood medepleger) naar het concept *Selbstgefährdung* dat naar Duits recht in zulke gevallen een exceptie op kan leveren.

73 Zo ook N. Keijzer onder: 14 april 2015, ECLI:NL:HR:2015:952, NJ 2015/269 (Speedbom).

74 HR 12 maart 2019, ECLI:NL:HR:2019:336 (Verstrekken GHB).

slachtoffer ook bij vroegere hulp zou zijn overleden, werd onder verwijzing naar eerdere rechtspraak verworpen.⁷⁵ Doorslaggevend is immers dat de kans op het overlijden van het slachtoffer door het handelen van verdachte in zodanige mate was verhoogd dat het gevolg hem redelijkerwijze kan worden toegerekend.

Tot slot nog kort over de rol van voorzienbaarheid binnen de culpa en de causaliteit. In de dug-out-zaak (39.10), stelt de rechtbank dat niet te voorzien was dat de dug-out in dermate slechte staat verkeerde dat deze in zou storten bij gebruik. Het feit dat verdachte (een vereniging) nagelaten heeft voorzorgsmaatregelen te nemen om te voorkomen dat kinderen op de dug-out zouden klimmen, levert – gezien het feit dat het instorten niet voorzienbaar was – geen aanmerkelijke onvoorzichtigheid op. De voorzienbaarheid wordt hier dus betrokken op de culpa.⁷⁶ Het is interessant om dat uitgangspunt te vergelijken met de zaak van de Uber-chauffeur (39.11). In die zaak concludeert de rechtbank ‘dat het niet voorzienbaar was voor verdachte dat er op dat punt iemand op de fiets zou oversteken. De rechtbank bestempelt het verkeersgedrag van verdachte daarom niet als aanmerkelijk onvoorzichtig of onoplettend.’ Opvallend hierbij is dat de hierboven aangehaalde passage geplaatst is in een bespreking van de causaliteit. Indien de overtuiging van de rechtbank was dat er geen sprake is van aanmerkelijke onoplettendheid of onvoorzichtigheid hoeft de vraag naar causaliteit echter niet besproken te worden. Deze volgorde van beslissen wordt door feitenrechters overigens vaker niet aangehouden hetgeen bijdraagt aan de verdere vermenging van de schuldvraag en de causaliteitsvraag. Het uitgangspunt zou wat mij betreft moeten zijn dat eerst vastgesteld moet worden dat er sprake is van een strafrechtelijk relevante normschending, waarna vastgesteld moet worden of deze schending ook aanmerkelijk is geweest. Indien hiervoor voldoende bewijs voorhanden is, kan de verwijtbaarheid in de regel aangenomen worden.⁷⁷ Deze volledige schuldvaststelling zou vervolgens aanleiding moeten zijn voor het beantwoorden van de vraag of het gevolg ook uit deze schuld in ruime zin voortvloeit. Een systeem waarin men eerst de onvoorzichtigheid vaststelt, vervolgens de causaliteit, om daarna te kijken of de onvoorzichtigheid ook aanmerkelijk was, zoals men in de rechtspraak nog wel eens tegen komt, lijkt in het licht van het voorgaande niet logisch en niet wenselijk.⁷⁸ Grondslag voor de toerekening van gevolgen moet de daaraan voorafgaande gehele, aanmerkelijke schuld zijn.

5. Culpa in causa

Met het in 2004 gewezen *Blackout*-arrest leek de Hoge Raad – onder andere – een twee-trapssysteem te introduceren met betrekking tot de vaststelling van verwijtbaarheid bij culpoze delicten. Hierbij mag de verwijtbaarheid aangenomen worden indien er sprake is van objectief aanmerkelijk onvoorzichtig gedrag.⁷⁹ Deze aanname van verwijtbaarheid kan vervolgens door de verdachte bestreden worden door bijvoorbeeld de aanwezigheid van

75 HR 30 september 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF9666, *NJ* 2005/69, m.nt. Knigge (Shaken baby); en HR 27 maart 2012, ECLI:NL:HR:2012:BT6362, *NJ* 2012/301, m.nt. Keijzer (Groninger HIV).

76 Een goed voorbeeld met betrekking tot de rol van voorzienbaarheid zowel in objectieve als subjectieve zin biedt: HR 29 juni 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL5630, *NJ* 2010/674, m.nt. Mevis (Kampvuur te Castricum).

77 Zo volgt uit HR 1 juni 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO5822, *NJ* 2005/252, m.nt. Knigge (Black-out), hierover nader in de volgende paragraaf.

78 Zo'n aanpak blijkt bijv. uit: Hof Arnhem-Leeuwarden 14 november 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:9900 (Badmeesters). Een voorbeeld waarin eerst causaliteit en dan schuld behandeld wordt, biedt: Hof Amsterdam 12 juni 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:2147.

79 HR 1 juni 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO5822, *NJ* 2005/252, m.nt. Knigge (Blackout), r.o. 3.6. Dit tweetrapssysteem is met name uitgewerkt in de noot van Knigge, par. 5 en 6.

een schulditsluitingsgrond aannemelijk te maken.⁸⁰ De vraag die daarbij kan rijzen is welke mate van verwijtbaarheid vereist is voor een veroordeling van een culpoos delict. Moet die in het kader van de vereiste 'grove schuld' ook minstens aanmerkelijk zijn? Tot 2012 was het uitgangspunt van niet. De 'onvoorzichtigheid' moest aanmerkelijk zijn, de vaststelling daarvan kon in de regel de aanname dragen dat de verwijtbaarheid dan ook aanwezig was. Slechts onder uitzonderlijke omstandigheden – waarbij gedacht moet worden aan schulditsluitingsgronden – zal dit anders zijn. Aangezien hierbij door de Hoge Raad gewezen werd op de schulditsluitingsgrond verontschuldgbare onmacht (een AVAS-species),⁸¹ lijkt het uitgangspunt te zijn dat een betrekkelijke lage mate van verwijtbaarheid volstaat. In het kader van 'afwezigheid van *alle* schuld' is een beetje schuld immers al gauw te veel.⁸² Dit beeld leek echter bijgesteld te worden in het arrest betreffende het klimongeval in Amsterdam.⁸³ In die zaak resulteerde een beroep op verontschuldgbare onmacht uiteindelijk in het oordeel dat vanwege onvoldoende verwijtbaarheid de tenlastegelegde culpa niet bewezen kon worden. Uitgaande van het tweetrapsstelsel moest vastgesteld worden dat de verdachte aanmerkelijk onvoorzichtig gehandeld had door – terwijl zijn partner zich hoog in de hal bevond – de veiligheidszekering los te koppelen waardoor deze naar beneden kon vallen en kwam te overlijden. De verdachte kon zich echter beroepen op zeer specifiek soort 'blackout'; door namelijk naar andere klimmers te kijken was bij hem de indruk ontstaan dat zijn eigen klimpartner weer veilig op de grond stond, waardoor bij hem de geautomatiseerde handeling was getriggert zijn zekering los te koppelen. Het probleem hierbij is, dat dit slechts kon gebeuren op het moment dat hij zijn eigen partner uit het oog verloor, hetgeen tegen de heersende regels inging. Culpa in causa dus. Toch blijkt de Hoge Raad mild, er is misschien wel schuld, maar in onvoldoende mate om van 'voldoende verwijtbaarheid' te spreken. Er leek hiermee een nieuwe lijn te zijn ingezet door de Hoge Raad.⁸⁴ Twee recente arresten doen echter vermoeden dat, in ieder geval in het verkeer, geen daadwerkelijk nieuwe wegen ingeslagen zijn.

Het betreft twee arresten waarin de chauffeur op enig moment een epileptische aanval krijgt. De eerste casus betreft een chauffeur die op Aruba in tegenovergestelde richting een rotonde nam en daarbij in botsing kwam met een andere auto en later een muur waardoor haar bijrijder kwam te overlijden (39.12). Haar beroep op verontschuldgbare onmacht werd niet aannemelijk geacht nu zij al langer last bleek te hebben van kortstondige episodes van bewustzijnsverlies. Het feit dat hierdoor voor haar voorzienbaar was dat zich in de toekomst mogelijk wederom een aanval voor zou doen, en haar nalatigheid om hiervoor medische hulp te zoeken maken dat er misschien wel sprake was van onmacht op het moment van het ongeval, maar dat deze niet verontschuldgbaar was.

De tweede casus speelde in Brabant (39.13). In die zaak was het opvallend dat na het ongeval waarbij een fietser werd geraakt, de verdachte nog in staat was naar een garage te

80 Dat zo'n verweer ook daadwerkelijk *aannemelijk* gemaakt moet worden volgt uit: HR 11 december 2012, ECLI:NL:HR:2012:BY4835, NJ 2013/32, (Aannemelijkheid black-out).

81 Over verontschuldgbare onmacht als vorm van AVAS: W.H. Vellinga, *Schuld in spiegelbeeld. Afwezigheid van alle schuld* (diss. Groningen), Arnhem: Gouda Quint 1982, p. 159-177; en recenter: E. Gritter, 'Verontschuldgbare onmacht en tijdelijk bewustzijnsverlies: een systematisch perspectief', *DD* 2015/49.

82 Dat het overigens niet letterlijk om afwezigheid van *alle* schuld gaat, maar om afwezigheid van strafrechtelijk relevante schuld bleek al uit: HR 20 januari 1959, ECLI:NL:HR:1959:135, NJ 1959/102 (Leeftijd in art. 247 Sr). Hierover: G.A.M. Strijards, *Facetten van dwaling in het strafrecht* (diss. Tilburg), Arnhem: Gouda Quint 1983, p. 322.

83 HR 7 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BU2878, NJ 2012/119 (Klimongeval Amsterdam). Over dit arrest verder: N. Rozemond, 'Annotatie: Klimwand', *Ars Aequi* 2012, p. 840-845; en Grimmelikhuijzen 2015, p. 750-753.

84 Hierom werd het arrest door Machielse dan ook wel gekwalificeerd als een 'opzienbarende' uitspraak; A.J.M. Machielse, 'Culpa of schuld als bestanddeel', in: P.A.M. Mevis e.a. (red.), *Handboek strafzaken*, Deventer: Kluwer (losbl.), par. 36.2.10.2.

rijden. Hierdoor werd in eerste aanleg nog bestreden dat er überhaupt sprake was van een epileptische aanval. Uit een deskundigenverklaring bleek echter dat niet uit te sluiten is dat het doormiddel van automatische, onbewuste handelingen mogelijk is om na een epileptische aanval nog een stuk verder te rijden. Voor een succesvol beroep op AVAS volstaat de enkele vaststelling van een epileptische aanval echter niet, nu ook aangetoond moet worden dat de hieruit voortvloeiende onmacht verontschuldigbaar was. De verdachte wist dat hij last had van epileptische aanvallen en slikte hier ook medicatie voor. Helaas was hij die dag vergeten zijn medicatie in te nemen. Daarnaast bleek achteraf dat de voorgeschreven dosering te laag was. Het feit dat de verdachte die dag geen medicatie had genomen en tevens nalatig was geweest om zijn dosering aan te laten passen tot de juiste hoogte maakt dat ook deze onmacht niet verontschuldigbaar was.

Interessant is nu om te bezien wat exact de grondslag van het verwijt aan beide verdachten is. De tenlasteleggingen zijn in beide instanties toegesneden op het gedrag direct voorafgaand aan de ongevallen. In beide gevallen wordt echter de aanmerkelijke onvoorzichtigheid afgeleid uit de gedragingen (veel) verder voorafgaand aan het ongeval. In beide gevallen haalt de Hoge Raad zijn standaardoverweging uit het Blackout-arrest aan, maar helaas niet het gedeelte waaruit het tweetrapsstelsel af te leiden is. Hierdoor blijft het onduidelijk welke standaard gehanteerd dient te worden bij de beoordelingen van een beroep op een schulditsluitingsgrond.⁸⁵ Ook het criterium van 'voldoende verwijtbaarheid' zien we niet terug.⁸⁶ Vooral in de Brabantse zaak voelt dit als een gemis. Niet zeker is namelijk of de epileptische aanval voorkomen was wanneer de verdachte die ochtend zijn medicatie had geslikt. Er van uitgaande dat dit niet vast te stellen is, dan rest als grondslag voor het verwijt slechts nog het feit dat verdachte zijn medicatie niet tussentijds heeft laten aanpassen. Is dit voldoende verwijtbaarheid om een veroordeling op te stoelen? Ik zou neigen naar een nee. Waarschijnlijk speelt hier mee dat overtreding van artikel 6 WVV is tenlastegelegd, en dat in de context van het verkeer met zijn strikte regels en daaruit voortvloeiende geobjectiveerde voorzienbaarheid nu eenmaal minder ruimte is voor een verweer zoals hiervoor besproken.⁸⁷

In de laatste hier te bespreken zaak lijken de feiten meer voor zich te spreken (39.14). De verdachte veroorzaakte een dodelijk ongeluk door, na met een gemiddelde snelheid van ruim 200 kilometer per uur gereden te hebben, in te voegen en daarbij achterop een aldaar rijdende auto te botsen. Het verweer van de verdachte dat hij in een psychose verkeerde disculpeerde niet nu deze psychose veroorzaakt was door het gebruik van amfetamine de avond daarvoor. Een klassiek voorbeeld van culpa in causa.⁸⁸ Opvallend is dat de Hoge Raad hier wel het volledige kader uit het Blackout-arrest aanhaalt, inclusief het zogenaamde tweetrapsstelsel. De toepassing daarvan levert in dit geval echter geen problemen op, nu naar vaste rechtspraak de gevolgen van harddruggebruik, inclusief het ontstaan van eventuele psychische complicaties, voor rekening van de verdachte komen. Het verweer

⁸⁵ Zie hierover uitgebreid: N. Rozemond in zijn annotatie bij beide arresten in *NJ* 2018/473.

⁸⁶ Opvallend genoeg gebruikte de Hoge Raad in 2012 twee keer achtereenvolgend dit criterium bij de beoordeling van commune culpoze delicten, naast de klimhalzaak ook in HR 12 juni 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW7948, *RvdW* 2012/ 876 (Helikopter demonstratie), sindsdien lijkt het in de rechtspraak echter geen prominente rol meer te spelen.

⁸⁷ De rechtspraak rondom verontschuldigbare onmacht in verkeerszaken is dan ook streng. Zie voor een mooi overzicht: Gritter 2015, en over de geobjectiveerde voorzienbaarheid bij verkeersdelicten: W.H. Vellinga, *Gevaar en schuld op de weg. De artt. 25 en 36 Wegenverkeerswet onderzocht*, Haarlem: H.D. Tjeenk Willink 1979, p. 107.

⁸⁸ HR 12 februari 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC3797, *NJ* 2008/263, m.nt. Keijzer (Psychose na cannabisgebruik). Zie verder: 'J. Bijlsma, 'Drank, drugs en culpa. Zelfintoxicatie en culpa in causa: pleidooi voor een voorzienbaarheidseis', *DD* 2011/44.

van de verdachte dat het voor hem persoonlijk niet voorzienbaar was dat het gebruik van speed tot een psychose zou, en zou kunnen leiden, wordt dan ook weinig verrassend van de hand gewezen.

Op basis van het hierboven besproken arrest kan in ieder geval geconcludeerd worden dat het tweetrapssysteem nog steeds toepasselijk is.⁸⁹ Dat maakt het extra jammer dat de Hoge Raad in de veel lastigere zaken omtrent de epileptische aanvallen niet ook de ruimte heeft genomen om het gehele toetsingskader te bespreken. Nu blijft het vooralsnog onduidelijk hoe en naar welke maatstaf een beroep op een schulditsluitingsgrond bij culpoze delicten beoordeeld moet worden. Dat de maatstaf, in ieder geval in verkeerszaken, behoorlijk streng is toont de Brabantse zaak wel aan.⁹⁰ Maar hoe streng exact blijft voorlopig gissen.

6. Ter afsluiting

Welke conclusies vallen naar aanleiding van deze bespreking van enige recente beslissingen inzake culpa te trekken? Weinig verrassenderwijs zullen dat wederom geen harde conclusies kunnen zijn. De rechtspraak laat nog steeds een diffuus beeld zien, en de benadering blijft casuïstisch. De belangrijkste conclusie is dan ook eerder een aanbeveling. Mijns inziens is er bij culpoze delicten ruimte voor een meer gestructureerde benadering. Keer op keer blijkt uit de feitenrechtspraak dat verschillende rechters er een verschillende benadering op na houden. Door de zeer open omschrijving van de culpoze gevolgsdelicten bestaat hiervoor ook de ruimte. Maar juist hierdoor ontstaat ook het risico dat verschillende criteria door elkaar heen gaan lopen. Vooral de rechtspraak rondom causaliteit laat dit goed zien. Een gestructureerde benadering doet ook recht aan het complexe karakter van culpoze delicten. Hierdoor worden de relevante criteria inzichtelijker voor de betrokkenen. De rechtspraak laat daarnaast ook zien dat er een tendens is het verwijt meer naar voren te zoeken, verder weg van de uiteindelijke veroorzaking van ernstige gevolgen. Of dit verwijt nu in een afspraak of samenwerking in de voorfase wordt gezocht in gevallen van medeplegen, of in eventuele nalatigheid om voldoende voorzorgsmaatregelen te nemen om een latere situatie van onmacht te voorkomen, zoals bij de ongelukken naar aanleiding van een epileptische aanval. Die neiging is begrijpelijk nu het bij culpoze gevolgsdelicten steeds gaat om ernstige gevolgen (de dood of zwaar lichamelijk letsel). Niet zelden zijn het voorbeelden van bijzonder tragische aard. Toch moet men voorzichtig blijven met het toerekenen van gevolgen aan hen die die gevolgen nooit gewild hebben. Wegens het bijzondere karakter van culpoze delicten, en de daarmee verbonden bijzonder belastende aard van de vervolging voor de verdachte moet men in de toekomst ook de optie van het vervolgen van rechtspersonen (of dit nu privaatrechtelijke of publiekrechtelijke rechtspersonen zijn) openhouden en in overweging nemen. Maar moet men tevens onthouden dat het strafrechtelijk gezien niet zo is dat ook altijd iemand aansprakelijk gehouden moet worden. Culpoze delicten zijn nu eenmaal 'uitzonderlijke delicten', en moeten dat in de toekomst ook blijven.⁹¹

89 Naast het bovengenoemde arrest sprak de tweetrapsbenadering ook uit: HR 23 april 2019, ECLI:NL:HR:2019:660, *SR-Updates* 2019/0104 (Ongeval arrestatieteam), waarbij die zaak een ietwat atypische casus betreft waarin een verweer gevoerd werd dat bij ideaaltypische delicten neer zou komen op een beroep op een rechtvaardigingsgrond; meer specifiek: dat de verdachte niet (aanmerkelijk) onvoorzichtig gehandeld had nu zijn rijgedrag gerechtvaardigd zou worden doordat dit geschiedde in de uitvoering van een ambtelijk bevel.

90 Zie eerder ook Machielse (N/L/R), 'Inleiding – Culpa', aant. 6.7.

91 De kwalificatie van culpoze delicten als uitzonderlijke delicten ontleen ik aan: S.I. Politoff & F.A.J. Koopmans, *Schuld*, Arnhem: Gouda Quint 1991, p. 143.